

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

ΕΝΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ Τ' ΑΝΑΠΛΙΟΥ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ
(1712 - 1715)

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΑΠΟ ΤΑ
ΝΑΥΠΛΙΑΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ
ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ (1998)

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΝΑΥΠΛΙΕΩΝ

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

ΕΝΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ Τ' ΑΝΑΠΛΙΟΥ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ
(1712 - 1715)

ΑΝΑΤΥΠΟΝ ΑΠΟ ΤΑ
ΝΑΥΠΛΙΑΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ
ΤΟΜΟΣ ΙΙΙ (1998)

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΝΑΥΠΛΙΕΩΝ

ΕΝΑ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ Τ' ΑΝΑΠΛΙΟΥ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ (1712 - 1715)

Το Νοέμβρη του 1712 ο Μιχάλης Αντ. Μέλος, έποικος Αθηναίος στ' Ανάπλι, αποφασίζει ν' ανοίξει στην πόλη δικό -του εργαστήρι, δηλαδή μαγαζί λιανικής πώλησης γενικού εμπορίου. Ός τότε ήταν συνεργάτης και συνεταίρος στο εμπόριο με τον μεγαλύτερο αδελφό -του Νικολό, αλλά ύστερα από τη διανομή των περιουσιακών -τους στοιχείων (Οκτώβρη του ίδιου έτους), αρνείται να περιοριστεί στις αγροτικές ασχολίες, που του ανατέθηκαν εξ ολοκλήρου σύμφωνα με το διανεμητήριο¹, και επιχειρεί την αυτόνομη είσοδό του στον εμπορικό κόσμο του Μοριά.

Η στιγμή δεν είναι κατάλληλη για ένα τέτοιο εγχείρημα, που μόνο ίσως η έλλειψη ενημέρωσης ή επαγγελματικής επάρκειας θα το δικαιολογούσαν.

1. Οι αδελφοί Νικολός και Μιχάλης Μέλος μαζί με την ηλικιωμένη μητέρα -τους εγκαταλείπουν την Αθήνα ακολουθώντας το μεγάλο κύμα μετοικεσίας των Αθηναίων στον Μοριά (1688) ύστερα από την κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους (1687). Συγκαταλέγονται ανάμεσα στις οικογένειες που στον τόπο-τους ανήκαν στην Α' τάξη (βλέπε Κων. Ντόκος, «Η μετοικεσία των Αθηναίων στην Πελοπόννησο», *Μνήμων* 10 (1982) 119) και με βάση αυτό το κριτήριο ορίζονται από τις βενετικές Αρχές τα αγαθά που τους παραχωρούνται, ακίνητα (σπίτι και μαγαζί) στ' Ανάπλι, υποστατικά (χωράφια κι αμπέλια) στην περιοχή του Αργούς. Τα σχετικά με την μετοικεσία και εγκατάσταση, των δυό αδελφών στ' Ανάπλι, τις μεταξύ -τους σχέσεις, τα περιουσιακά στοιχεία και τα της διανομής -τους βλέπε Ευτυχία Δ. Λιάτα, «Όψεις της κοινωνίας τ' Αναπλίου στις αρχές του 18ου αι. (Με αφορμή μιά διαθήκη)» *Ανθη χαρίτων*, Βενετία 1998, σ. 243-267. Ενας τρίτος αδελφός, ο Γεώργιος, είναι για χρόνια έμπορος στην Μαδρίτη απ' όπου θα φύγει το 1711 για να εγκατασταθεί ένα χρόνο αργότερα στην Βενετία και να συνεχίσει το εμπόριό του συνεργαζόμενος και με τους δυό αδελφούς -του. Η εμπορική δράση του Γεωργίου Αντ. Μέλους σκιαγραφείται στο Ευτ. Δ. Λιάτα, «Ενας Έλληνας έμπορος στη Δύση. Πορεία μιάς ζωής από τον 17ο στον 18ο αι.», *Ροδωνιά*. *Τιμή στον Μ. Ι. Μανούσακα*, Ρέθυμνο 1994, τ. 1, σ. 279-298. Μερική αξιοποίηση υλικού από το αρχείο του Γ. Μέλους γίνεται και στο δημοσίευμα του Δημ. Χ. Γκόφα, «Ελληνικά εξαγωγικά κατά τας αρχάς του 18ου αιώνας» κατ' ανέκδοτον εμπορικήν αλληλογραφίαν, *Επιθεώρησις Εμπορικού Δικαίου* 24 (1973) 316-334.

Την άνοιξη του ίδιου χρόνου, κι ενώ ο ρωσοτουρκικός πόλεμος έχει ήδη λήξει από τον Ιούλιο του 1711 με ήττα του Μ. Πέτρου, τα νέα που από συγγενείς ή συνεργάτες της Βενετίας φτάνουν στο Μοριά είναι ανησυχητικά σχετικά με τις συνέπειες της ήττα και τις επιπτώσεις -της στις βενετοτουρκικές σχέσεις και το μέλλον των εμπορικών συναλλαγών. Ομως, αυτό το κλίμα ανασφάλειας κι αναμονής θα διαρκέσει λίγους μόνο μήνες και σύντομα η προσωρινή και μερική αναστολή του εμπορίου θα δώσει τη θέση -της σε ορμητικότερη δράση του εμπορικού κόσμου του Μοριά². Μέσα σ' αυτό, λοιπόν, το φαινομενικά έστω ομαλό και καθησυχαστικό κλίμα —τουλάχιστον για τον πολύ κόσμο και όχι βεβαίως για τους ιθύνοντες— η ζωή θα ξαναπάρει το δρόμο -της και στ' Ανάπλι, επιτρέποντας κάθε προσδοκία για επαγγελματική επιτυχία και σε άτομα όπως ο Μιχάλης Μέλος, επιτυχία που την προσδοκά μάλιστα να πραγματοποιηθεί σύντομα, με ορίζοντα τα 2-3 χρόνια.

Οι λόγοι που τον οδήγησαν σ' αυτή -του την απόφαση κινούνται τόσο στο χώρο της οικονομικής όσο και της κοινωνικής αναβάθμισης. Στο οικονομικό επίπεδο αφενός τα περιορισμένα κι αβέβαια εισοδήματα από τα κτήματα (μούλκια) του Αργους δεν του επέτρεπαν μιάν άνετη ζωή, όπως θα την επιθυμούσε· αφετέρου, σ' εκείνη την συγκυρία κρινόταν ασύμφορη η μεταφορά μετρητών από την Βενετία στ' Ανάπλι, επειδή η ανταλλαγή του βενετσιάνικου νομίσματος στο Μοριά ήταν σε βάρος του τσεκινιού. Καθώς, λοιπόν, στην Βενετία και στα χέρια του Γεωργίου Μέλου, μεγαλύτερου αδελφού κι αντιπροσώπου -τους, θα έπρεπε να αποδοθεί το μερίδιο του Μιχάλη από παλαιότερη κοινή αποστολή μεταξιών αυτού και του Νικολού στους Κοθωνάιους (Ηπειρώτες μεγαλεμπόρους στην Βενετία), το ποσό αυτό συνέφερε να επενδυθεί σε εμπορεύματα που θα του αποστέλλονταν στ' Ανάπλι.

Στο κοινωνικό, εξάλλου, επίπεδο αρνείται τον υποβιβασμό και την ένταξή του αποκλειστικά στον αγροτικό κόσμο, περιορισμένος στις αγροτικές μόνο ασχολίες -του, ζώντας ανάμεσα στην αγροτική κοινωνία του Αργους, εξαθλιωμένος και απόλυτα εξομοιωμένος με τους χωριάτες, ενώ ο αδελφός -του θα ζει και θα κινείται ως μεγάλοςπραματευτής στην ανώτερη αστική κοινωνία τ' Αναπλιού³.

Οι παραπάνω λόγοι για την απόφασή του αυτή διατυπώνονται με σαφήνεια και γλαφυρότητα από τον ίδιο σε επιστολή -του προς τον μεγάλο αδελ-

2. Για τα πρό του πολέμου και το κλίμα που επικρατούσε στην περιοχή βλέπε Ευτ. Δ. Λιάτα, «Μαρτυρίες για την πτώση τ' Αναπλιού στους Τούρκους (9 Ιούλη 1715), *Μνημων* 5 (1975) 103-104.

3. Για την κοινωνική διάκριση ανάμεσα στον εμπορικό και τον αγροτικό κόσμο, όπως εκφράζεται από τις μαρτυρίες της εποχής πβ. και Ευτ. Δ. Λιάτα, «Οψεις...», σ. 249.

φό της Βενετίας, στην άμεση και αμέριστη υποστήριξη του οποίου, άλλωστε, και υπολογίζει⁴.

«... 'Από άλλην μίαν γραφήν όπου εις τήν παρὸν σοῦ σηντροφεύο τὴν κόπιάν της θέλης καταλάβης πὸς ἔτρεξε ἡ χορισία μας μέ τὸν ἀδελφὸν μου τὸν Νικολῶ, τώρα σιλογόντας τὴ στράτα νά πιάσο καί πὸς νά εἰδῶ να κυβερνιθῶ δια νά μὴν γίνω παίγνιον ἐβαλα λογισμὸν, καί βουλὴν καλὴν ὅτη να ἀνοίξο ἀργαστήρη νά πουλῶ λιάνικα ὡς καθὸς ὕνε και ἄλλα ἀργαστήρια ὁμοίως ὡσάν τοῦ Μίσαραλιωτῆ⁵, διατὴ ἀνισῶς καί τὸν λογαρηασμὸν ὁποῦ ἔχο νά λάβο εὐτοῦ μῆσα, ἐάν τὰ σίκοσο σολδιά γηνετέ μου μεγάλην ἐξημία, καί ἔκαμα τὸν λογαρηασμὸν μου, καί θέλο νά χάσο μισό δοῦκάτο εἰς τό φλορή, καί ἐξόχος δια νά μὴν χάσο καί τὴν βοήθειαν τῆς αὐθεντίας σου. Ἐκεῖ ἐμίλησα τοῦ Νικόλου διὰ νά πιάσο τό ἀργαστήρι του ἐπιδητης, καί αὐτὸς ἔχει νάν τό νικιάσει καί θέλει νά τραβηχτὴ νά πάγει εἰς τοῦ Κούρουπου τό ἀργαστήρη καί ἐγὼ τοῦ ἤπουνα πὸς κάλιον δοσεμούτο ἐμένανε καί ὅσα σοῦ δῆδει ἄλος σοῦ δίδο καί ἐγὼ, ἐπιδητης καί νά κάθομε ἀπάνο μαζί μέ τὴν μητέρα μας, καί μοῦ ἤπε μέ ὄρεξην καλὴν πὸς μοῦ τό δῆδει· τοῦ ἤπουνα ἀκόμη πὸς ἡ αὐθεντία σου ἔχεις τό ἀγιούτο τοῦ ἀδελφοῦ μας τοῦ σιὸρ Γεοργάκη καί ἐμένανε δια ποίαν ἀφορμὴ νά μοῦ λήψη τό ἀγιούτο του, μὴ δέν ἤμαι καί ἐγὼ ἀδελφός του; μὴ νά ἤμαι ἐγὼ ἐτέρου πατρός ἢ ἐτέρας μητρός; ἐγὼ ἤμαι ὁμογενές ὡσάν καί τὴν αὐθεντιά σου, πεδιά ἐνοῦ πατρός καί μιάς μητρός. Τοῦ ἤπουνα ἀκόμη πὸς ὄντας ἤμαστενε εἰς τὰ ξένα χαίρια ὁποῦ μάς ἐκατακλεύτανε και ἐτρόγανε το ἐδεικόν μας⁶ μέ εἶχες καί τότε ὁποῦ ἤλθες ἡ αὐθεντιά σου καί ἐλπίσαμε νά λάβομε εὐτιχεία τόσον αὐτὸς ὡσάν καί ἐγὼ μέ ἐχόρισε καί μέ ἔστιλε ὄντας ἦνε δουλειά δια τὰ μούλκεια εἰς τό Ἄργος νά

4. Η επιστολή, χρονολογημένη στις 25.11.1712, συνοδεύει την πρώτη φατούρα που ο Μιχάλης στέλνει στον Γ. Μέλο να του ψωνίσει. ΕΙΒ - Παλ. Αρχείο, R. 146, φ. 6-7· πβ. και Ευτ. Δ. Λιάτα, «Οψεις...», σ. 247, 249.

5. Πρόκειται για το Νικολό Μισαραλιώτη, επίσης Αθηναίο μέτοικο (Κων. Ντόκος, «Η μετοικεσία...», σ. 115), συγγενή και περιστασιακά συνεργάτη των Μέλων. Με την αναφορά σ' αυτού το εργαστήρι κι όχι στου αδελφοῦ -τους Νικολοῦ πιθανόν ο Μιχάλης να θέλει να δηλώσει ακριβῶς τον τύπο του δικού -του μαγαζιού κι αυτός προσομοιάζει στου Μισαραλιώτη μάλλον παρά στου Νικολοῦ, ο οποίος εκτός από το λιανικό ασκούσε παράλληλα και χονδρεμπόριο.

6. Πάγια και παμπάλαια η αντίληψη για την οικονομική εκμετάλλευση των ατόμων στο εργασιακό επίπεδο από συνεργάτες ή εργοδότες που είναι ξένοι· σ' αντίθεση, τα συγγενικά πρόσωπα και στον επαγγελματικό τομέα έχουν σχέσεις αλληλεγγυότητας μεταξύ -τους. Εδώ ο Μιχάλης υπονοεί τους Σάρους και τους Κοθωναίους, για τους οποίους όμως ο Νικολός αντίθετα εκφράζεται πολύ θετικά και με ευγνωμοσύνη για την συνεργασία -τους.

πάο νάν τά τιράζο καί ὄντας δέν ἔχο δουλειά ὅξο στό Ἄργος νά ἔρχομε μέσα νά γιρίζο μέ το συψή στό στόμα ὅσάν τὸν Κουτροκά ὅσο νά φάγο τό ἐδικό μου καί τελειονοντάς το τότες να παγένο εἰς τὸν ἀδελφόν μου ξεσκοῦφωτος νά τοῦ λέγο, ἀδελφέ μου περηκαλό σε δανησέ μου ἓνα ρηάλη καί ὄντας πουλήσο τό στάρη μου σοῦ τό δήνο εἶ νά προχρ(ε)όνο τὴν ἐντράδα μου καί ὄντες τὴν ἐσηνάζο νάν τὴν ἔχο φαδμένη...⁷

Ἐγὼ ἀδελφέ καί πατέρα εἰς τὴν αὐθεντιά σου ἔχο ταῖς ἐλπίδες μου πρότα εἰς τὸν θεὸν καί δεύτερον εἰς τὴν αὐθεντιά σου καί ὀλπίζο με το ἀγιοῦτο τῆς αὐθεντίας σου νά λάβο καλὸ ριζικὸ ἀπὸ τὴν σήμερον καί ὀμπρός διατὴ ὀλπίζο εἰς τὸν Θεὸν πὸς νά γίνεις πατέρας εἰς σέ λόγου μου. Ἐγὼ Θεοῦ θέλοντος μετὰ δέκα ἡμέρες ἀνοίγο τό ἀργαστήρη καί ἄς εἶνε ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καί ἡ εὐχή της μέ λόγου μου. ... Ἐγὼ εὐτούτο ὁποῦ ἔκαμα καί ἄνοιξα ἀργαστήρη τό ἔκαμα δια νά μὴν πάο καί γίνο ἡσια μέ τοὺς χωριάτες καί τό ἀναγγαϊότερον μὴν μέ πάρη ἡ ντεσπρακιὸν καί ὁ θυμὸς καί κάμο κανένα πάσο καί ἦνε κατεσχείνει καί ὄνειδος τοῦ ὀσπιτιοῦ μας καί θέλο γίνο καί ἐγὼ παίγνοιον εἰς τὸν Κόσμον διατὴ ἐγὼ δέν θέλο νά λάβη καμίαν ἐντορπήν τό σπῖτι μας ἀπὸ λόγου μου. Ἐγὼ ἀδελφέ καί πατέρα καθὸς ἐχώρισα ἠθελα νά πάρο τά ὀματιά μου νά πάγο ἀπόθεν ἔβλεπα ἢ νά ἔλθο εὐτοῦ μέσα εἰς τὴν αὐθεντιά σου, ἀμὰ δια τὴν καϊμένη τὴν μιτέρα μας καί δια τά μούλκια νά μὴν χαθοῦσι καί γίνει καί τοῦ ἀδελφοῦ μας ζιμιά ἔκαμα ὑπομονή...».

Απελπισία, λοιπόν, αβεβαιότητα για το μέλλον, αλλά και προσδοκία για μιὰ καλύτερη ζωή, υπόκεινται στην ἀπόφαση του Μιχάλη Μέλου ὕστερα ἀπὸ τον χωρισμὸ με τον ἀδελφὸ -του, ὁ ὁποῖος, παρὰ την καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευση που ασκοῦσε σ' αὐτόν, του εξασφάλιζε, ἐντούτοις, κι ἓνα ελάχιστο σιγουριάς για την διαβίωσή του. Ἡ σχέση ἐξάρτησης κηδεμόνα-κηδεμονευομένου (ἀφέντη-υποτακτικοῦ, ἐξουσιαστή-ἐξουσιαζομένου), λειτουργεῖ καὶ συντηρεῖται —ὅσο συντηρεῖται— ἐφόσον ὁ δεῦτερος αἰσθάνεται ἀδύναμος καὶ ἀνασφαλῆς ἔξω ἀπὸ το πλαίσιο που ὁ πρῶτος του προσδιορίζει· ἡ ρήξη ἐπέρχεται εἴτε ἐξαιτίας της χειραφέτησης καὶ ἀπόκτησης αὐτοπεποίθησης του κηδεμονευομένου ἀτόμου εἴτε, ὅπως στην συγκεκριμένη περίπτωση, γιατί ὁ ἐξουσιαστής ἐπιδιώκει την διακοπὴ σ' ἓνα σύστημα που κρίνει ὅτι πλέον δεν τον ἐξυπηρετεῖ.

Ἡ διακοπὴ της συνεργασίας με σχέση ἐξάρτησης ἀνάμεσα στα δύο ἀδελφία θα ἐπέλθει ἀπὸ τον ἰσχυρό, τὸ Νικολό, ἐπειδὴ θα θεωρήσει ὅτι αὐτή

7. Γνωστὸ τὸ μοτίβο της καταχρέωσης του ἀγροτικοῦ κόσμου μέσω της προαγοράς του προϊόντος ἀπὸ τους ἐμπόρους· ἐπαναλαμβάνεται κι ἐδῶ με ἐμφαση ὡς ἀναπόφευκτη συνέπεια της περιορισμένης κυκλοφορίας χρήματος καὶ της ἀνάγκης για ρευστὸ στὶς ἀγροτικὲς κοινότητες.

καθίσταται πλέον επιζήμια για τον ίδιο εξαιτίας της ανικανότητας του αδελφού συνεργάτη -του, άποψη, άλλωστε, που φαίνεται να συμμερίζεται και η κοινή γνώμη, ότι δηλαδή «ο Νικολός ήταν καλός για να καζαντίζει κι ο Μιχάλης για να χαλαίει» και που ο ίδιος ο Μιχάλης κατά κάποιο τρόπο το παραδέχεται, όταν θεωρεί το χωρισμό, την αποπομπή στην ουσία, από τον αδελφό του ως θεία βούληση και τιμωρία αλλά και ευκαιρία για σωφρονισμό: «... φόρσει ήτανε θέλημα Θεού δια νά σοφρονισθό καί σημαζοχθό καί ἐγὼ διατή τόρα ἐγνόρισα καί ἐγὼ τή εἶναι τό ἐδικό μου καί πάγο κυβερνόντας το...»⁸. Όταν η κοινοκτημοσύνη και οι μορφές συνεργασίας ανάμεσα σε συγγενικά πρόσωπα δεν είναι ισομερώς επωφελείς για όλα τα μέλη, δεν μπορούν να διαιωνιστούν και διακόπτονται ακόμα και σε κοινωνίες όπου η οικονομική δυσπραγία ευνοούσε και ωθούσε σε τέτοιου τύπου συμπράξεις με σκοπό την οικονομική ενδυνάμωση των μελών.

Στους τελευταίους μήνες, λοιπόν, του 1712 ο Μιχάλης Μέλος, άντρας ώριμος γύρω στα 40, θ' ανοίξει στην πρωτεύουσα του Μοριά το δικό -του εργαστήριο, μαγαζί λιανικής πώλησης, και θα στείλει στον αδελφό -του Γεώργιο Μέλο την πρώτη φατούρα που θέλει να του αγοράσει εκείνος στην Βενετία επενδύοντας, καθώς είπαμε, τα χρήματα που αναλογούν στο μερίδιό του από παλαιότερη πώληση μεταξιών. Τα πράγματα ζητάει να του αποσταλούν το γρηγορότερο με καράβι προοριζόμενο να πάει κατευθείαν στ' Ανάπλι και να είναι οπωσδήποτε ασφαλισμένα· όσο για την τιμή και την ποιότητά τους την επίβλεψη να έχει ο ίδιος ο Γ. Μέλος, ώστε να εξασφαλιστεί το καλύτερο δυνατόν⁹.

Στο μεταξύ ο Μιχάλης για να μη μένει άπραγος και προκειμένου ν' ανοίξει άμεσα το μαγαζί -του προσπαθεί να βρει χρήματα επιτόπου για να «ψωνίσει μερικό πράμα έως να τον προφτάσει και το πράμα» από την Βενετία, και μόνο αφού το λάβει θα ρυθμίσει τα της συνεργασίας με τον αδελφό

8. Η άποψη του κόσμου για τους δύο αδελφούς διατυπώνεται σε επιστολή του Γ. Μέλους της 15.2.1713. Ο.π., R. 183, φ. 7. Το απόσπασμα εδώ είναι από την επιστολή του Μιχάλη της 25.11.1712.

9. Από την εισαγωγή της φατούρας του Μ. Μέλους παραθέτω: «Εἰς δόξαν Χριστοῦ. 1712 Νοεμβρίου 25 Ἀνάπλη.

Φατούρα ὁποῦ νοτάρο τὰ κάτωθεν μέρτζα δια νά μοῦ τὰ ψωνίσει εἰς τήν Βενετία ὁ ἀδελφός μου ὁ σιὸρ Γεοργάκης Μέλος δια λογαρηασμόν ἐδικὸν μου σιμαδεμένα μέ τήν ἀντήκρης μάρκα· να ζή ὁ αὐθέντης ὁ ἀδελφός μου νά ἦναι πάντα ἡ στοχαζή της τόσον εἰς τήν ἀγορά ὅσάν καί εἰς τήν καλητά τοῦ πραγμάτου τό ἡδιον καί εἰς τὰ ἔξοδα καί νά ἦναι ὄλο σιγουραρησμένο ἀσιγουράρηστο δέν θέλο νά μοῦ στίλης τήποτες καί νά μοῦ τήν ἐστίλης μέ πρότο μπαστημέντο ὁποῦ νά λάχει δια τό Ἀνάπλη δτη ἔάν ἀργίσει νά μοῦ ἔλθῃ γηνετέ μου ἐζημία...». Ο.π., R. 146, φ. 4.

-του: «... της λογής θέλο αγρικιθεί με τήν αὐθεντιά σου, διατή δεν ἤμπορο δια τῆς ὁρες νά σοῦ γράφω ὅτι ἡμέρα τῇ ἡμέρα ἐρεῦγεται ρήμα καί νύξ νυκτί ἀναγγέλει γνῶσιν»¹⁰. Για την εφαρμογή του σχεδίου -του καταρχήν απευθύνεται στο Νικολό ζητώντας -του δάνειο 200 ρεαλιών από τα χρήματα του αδελφού -τους που αυτός διαχειριζόταν, αλλά εκείνος αρνείται να τον διευκολύνει¹¹. καταφεύγει τότε στον Δημ. Δημάκη, ο οποίος του δανείζει το ποσό για ἑξι μήνες προς 8% τον χρόνο. Στα 200 ρεάλια του δανείου ο Μιχάλης προσθέτει και 100 ακόμα, υπόλοιπο χρημάτων του Γεωργίου που είχε στα χέρια -του, και με το συνολικό αυτό ποσό των 300 ρεαλιών αγοράζει το πρώτο εμπόρευμα για το μαγαζί -του¹².

Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το πρώτο αυτό «κεφάλαιο» που επενδύει ο Μιχάλης στο εργαστήρι -του είναι ποσό μικρό για τα μέτρα και του τόπου και της εποχής. Του γεγονότος έχει συνείδηση και ο ίδιος που τολμάει, εντούτοις, το εγχείρημα, γιατί, καθώς γράφει στον αδελφό -του λίγους μήνες αργότερα κάνοντας για μιὰ ακόμα φορά έκκληση στην οικονομική υποστήριξή του, έχει τις ελπίδες -του στο Θεό, σ' εκείνον και στα μούλκια, από όπου «καρτερεί να βγάνει τη ζωοτροφή -του»¹³. Παράλληλα, όμως, είναι ενδιαφέρον ότι προσδοκά σίγουρο και γρήγορο κέρδος, αφού

10. Το απόσπασμα είναι από την επιστολή της 25.11.1712. *Ο.π.*, R. 146, φ. 7. Η χρήση αποσπασμάτων από εκκλησιαστικά κείμενα (εδώ *Ψαλμοί* 18.3), καθώς αυτή δεν είναι η μοναδική περίπτωση, δείχνει την εξοικείωση και την έφεση του Μιχάλη προς τον χώρο αυτό, στον οποίο τελικώς και θα καταλήξει. Πράγματι, το εργαστήρι ο Μιχάλης θα το ανοίξει με τα 300 ρεάλια που δανείστηκε στην πόλη, αλλά αυτό δεν είναι αρκετό, καθώς θα σημειώσει στο τέλος της φατούρας -του, για να κρατηθεί το μαγαζί -του. «... Το αυτό πράγμα νά μου τό βάνεις μέσα εἰσέ κασέλες κάρηνες διατή ἔάν μου τό βάνης εἰς σέ ἀλπέδαινες χάνο. Τό ἀνοθεν πράγμα σάς περηκαλό λαβένοντας τήν παρδὼν φατούρα νά μὴν δόσετε μάκρος κεροῦ μόνε νάν τό ἔχο μέ πρότο διατή ὅσον ἀργύσει νά μου ἔλθῃ τόσο περισσότερη ζιμιά μου γήνεται ἐπιδήτης καί τό ἀργαστήρι το ἄνοιξα μέ τὰ ρηάλια 300 μοναχά καί τυχαίνει νά μέ προφτάσει εὐτοῦτο τό πράγμα δια νά μὴν πάο νά γιρέβο δανικά ἄσπρα ἐδό καί ἐκεί». *Ο.π.*, φ. 5'.

11. Οι σχέσεις των δύο αδελφών που έχουν απόλυτα διακοπεί για αρκετούς μήνες θα αρχίσουν να αποκαθίστανται σταδιακά και μόνο στις αρχές του 1714 θα αποκατασταθούν απόλυτα. Στην επανασύνδεσή τους θα οδηγήσουν κυρίως λόγοι επαγγελματικοί, καθώς ο άπειρος Μιχάλης έχει την ανάγκη της εμπειρίας και των διασυνδέσεων του Νικολού στην αγορά των μεταξιών, βοήθεια σημαντική, την οποία εκείνος του ανταποδίδει με άλλες εξυπηρετήσεις που έχουν να κάνουν με την μόνιμη παρουσία -του στην πόλη και προφανώς με την φροντίδα του εργαστηρίου -του. *Ο.π.*, R. 146, φ. 24 (επιστολή της 21.4.1713), φ. 48 (επιστολή της 1.8.1713) και φ. 66 (επιστολή της 5.1.1714).

12. Επιστολή της 5.12.1712. *Ο.π.*, R. 146, φ. 8.

13. Επιστολή της 15.4.1713. *Ο.π.*, R. 146, φ. 23.

συνάπτει το δάνειο για 6 μήνες, διάστημα στο οποίο ελπίζει να παραλάβει και το εμπόρευμα από την Βενετία και να κάνει τόσες πωλήσεις που θα του αποφέρουν κέρδος ικανό όχι μόνο για την διαβίωσή του αλλά και για να εξοφλήσει το κεφάλαιο και τους τόκους του δανείου. Προφανώς, δεν στηρίζεται μόνο στις αυξημένες πωλήσεις αλλά και στο υψηλό ποσοστό κέρδους, που αποφέρουν τα είδη αυτά.

Το άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι ο Μ. Μέλος, περιμένοντας τα εμπορεύματα από την Βενετία, προτίθεται και τελικώς πραγματοποιεί την έναρξη των εργασιών -του εφοδιάζοντας το εργαστήρι -του με είδη που προμηθεύεται επιτόπου, δηλαδή στην ίδια την πόλη τ' Αναπλιού. Κι εδώ τίθεται το ερώτημα, ποιός ή ποιοί ή τί είδους έμποροι ήσαν αυτοί οι προμηθευτές. Καθώς τα στοιχεία λείπουν και μόνο ενδείξεις έχουμε, υποθέσεις μόνο νομιμοποιούμεστε να κάνουμε: Ανάμεσα στα πιθανά πρόσωπα θα μπορούσε να είναι κι ο ίδιος ο αδελφός -του ο Νικολός, ο οποίος από χρόνια ασκούσε στ' Ανάπλι εμπόριο λιανικής αλλά και χονδρικής πώλησης¹⁴. ενδεχομένως κάποιος άλλος, ο Ταρωνίτης λ.χ. για τον οποίο γενικά και έμμεσα πληροφορούμαστε από το αρχείο του Μέλους ότι ασκούσε το εμπόριο στην πόλη, θεωρούμενος μάλιστα ως ένας από τους σπουδαιότερους στον εμπορικό κόσμο. Αυτό που γίνεται καταφανές, πάντως, είναι ότι στ' Ανάπλι υπάρχει ένας αριθμός εμπόρων μεταπρατών που διενεργεί το εισαγωγικό εμπόριο από την Βενετία και μεταπουλάει σε μικρούς εμπορεύμενους, σεπραματευτάδες όχι μόνο της πόλης αλλά, προφανώς, και άλλων περιοχών του Μοριά, ενώ παράλληλα προβαίνει και σε λιανικές πωλήσεις. Στην πλειοψηφία -τους —αν όχι κατ' αποκλειστικότητα— οι έμποροι του Ναυπλίου της περιόδου αυτής ανήκουν, σύμφωνα με τις ενδείξεις, στον κόσμο των εποίκων και μάλιστα των Αθηναίων και όχι στο ντόπιο πληθυσμό.

Και νά πώς οργανώνει την καινούρια -του ζωή ο Μιχάλης, ένας εμπορεύμενος, εργαστηριάρης και ταυτόχρονα κάτοχος αγροτικής περιουσίας. Για να είναι απόλυτα αφοσιωμένος στο εμπόριο αναθέτει την φροντίδα των κτημάτων εξ ολοκλήρου στο καπέλι -του, τον Ανδριανό, επωμιζόμενος όλα -του τα έξοδα· ο ίδιος παρευρίσκεται εκεί (στο Αργος) μόνο κατά την εποχή του αλωνίσματος και του τρυγητού. Όσο για βοήθεια στο μαγαζί έχει το άλλο παιδί, το Φώτο, που ήταν πριν βοηθός -τους στο εργαστήρι του Νικολού¹⁵. Ο χώρος που χρησιμοποιεί ο Μιχάλης για μαγαζί είναι αυτός που του

14. Για την εμπορική δραστηριότητα του Νικολού Μέλους και τον εμπορικό κόσμο τ' Αναπλιού ετοιμάζεται ειδική μελέτη.

15. «... τὸν Ἀνδριανὸ ὁποῦ σοῦ λέγω πὸς ἔχει ἔγνοια τα μούλκια ἐγὼ τὸν ἐταῖζο ἐγὼ τοῦ πλερόνο τὴν ρόγα του, ὅτι ὁ Νικολός δὲν ἀγρικαίει νὰ ἔχει κοπέλη ὅσο διατῇ αὐτός πάντα ὅσα ἠθέλεισεν ἐπίησεν καὶ τοῦτο ἐμένα μοῦ δῆνη πολλὴν ὥαρος καὶ σε λήγον κερὸν

παραχώρησε ο Νικολός και στον οποίο πληρώνει ενοίκιο 27 ρεάλια τον χρόνο· είναι ένας χώρος μικρός με πρόσοψη στο δρόμο, ενώ πίσω υπάρχει μία άλλη μικρή κάμαρη, η οποία χρησιμεύει για υπνοδωμάτιο του ίδιου και της μητέρας -τους και για την οποία πληρώνει ενοίκιο άλλα 18 ρεάλια τον χρόνο¹⁶.

Οι επίμονες εκκλήσεις του Μιχάλη προς τον Γεώργιο για οικονομική στήριξη θα βρουν τελικώς ανταπόκριση και ο μεγάλος αδελφός θα διαθέσει 300 ρεάλια για την αγορά μεταξιού από το Νικολό, ο οποίος θα οικειοποιηθεί και το κέρδος από την πώλησή του¹⁷. Επιπλέον, ο Γ. Μέλος εκφράζει την ικανοποίησή του για την καλή πορεία των εργασιών του Μιχάλη κι υποσχεται να τον συντρέξει σ' ό,τι χρειαστεί από την Βενετία δίχως κανένα δικό του κέρδος¹⁸. Την προδιαγραφόμενη ανοδική εξέλιξη των εργασιών του Μιχάλη έρχεται να επιβεβαιώσει και το γεγονός ότι, πριν ακόμα κλείσει χρόνος από την πρώτη παραγγελία, θα ακολουθήσει δεύτερη, τον Αύγουστο του 1713, και μάλιστα μεγαλύτερη εκείνης. Αν στην εκτέλεση της πρώτης φατούρας επενδύθηκαν, καθώς είδαμε, τα οφειλόμενα από τους Κοθωναίους στον

θέλο τοῦ κουματέρη μαντάτο νά πάμε νά μεράσομε τα μαλκία καί ἄς κάμει ὁπος θέλει εἰς το μετρικόν του δια να γνорίσει εἰν ἄχρηζε ὁ Μιχάλης ἡ δέν ἄχριζε· ὁ αὐτός οὗτος ἐσυλογίσθη μέ τῇν ἄρχοντισά του πός νά μ' ἔχουναι να δουλέβο τα μούλκια τους καί νά μέ καταστίσουνε ὁσάν τῶν Νικολό τοῦ Γενήτη ὁποῦ πάη καί δεουλέβει τά μούλκια τοῦ Βενετάντου τῶν ὁποίων θέλει σοῦ τῶν ὑπεί ὁ 'Ανάργος ὁποῦ τῶν ἡζεύρη τῇ βίου ἄνθρωπος ἦνε...». Το απόσπασμα είναι από την επιστολή της 25.11.1712. Το καθεστώς όμως αυτό δεν θα διαρκέσει για πολύ, αφού ο Νικολός υποκύπτοντας στις αντιδράσεις του Μιχάλη και προκειμένου να μη γίνει διανομή και στα υποστατικά -τους, θα δεχθεί να αναλάβει εκείνος όλα τα έξοδα του παιδιού και μόνο τη δαπάνη για την τροφή του μουλαριού να μοιράζεται με τον αδελφό -του. Επιστολή της 5.5.1713. Ο.π., R. 146, φ. 12.

16. Ο.π., R. 146, φ. 13. Για το θέμα των σπιτιών του Ροϊδη και τη διεκδίκησή τους από τους Μέλους πβ. και Ευτ. Δ. Λιάτα, «Οψεις ...», σ. 246.

17. Επιστολή του Γ. Μέλους (15.7.171). Ο.π., R. 146, φ. 37.

18. Επιστολή του Γ. Μέλους (19.7.1713). Ο.π., R. 183, φ. 6. Από την αρχή, άλλωστε, ο μεγάλος αδελφός ήταν σύμφωνος με την πράξη ανεξαρτητοποίησης του Μιχάλη. Αντίθετα συναισθήματα φαίνεται να συνεχίζει να τρέφει ο άλλος αδελφός για την επιτυχία του Μιχάλη στο ξεκίνημα των εργασιών -του παρά το γεγονός ότι οι μεταξύ -τους σχέσεις έχουν —επαγγελματικά τουλάχιστον— αποκατασταθεί ικανοποιητικά. Την πικρία -του γι' αυτή τη στάση του Νικολού θα εκφράσει ο Μιχάλης σ' επιστολή -του προς τον Γ. Μέλο (10.8.1713): «... Σε παρακαλώ κάνε του Νικολού ετούτη τη χάρη και βάνε σ' ένα κουτί κομμάτι σκοινί και σαπούνι και στείλτο του να με φουρκίσει να γενή η καρδιά του, διατί αὐτός ελόγιαζε πως εγώ να βγω από τα χέρια του και να γενώ μπαίγιο να περπατώ να ζητάω και τώρα βλέπει πως πορεύομαι ψηλά-χαμηλά και δεν μπορεί να με βλέπει...». Ο.π., R. 146, φ. 52.

Μιχάλη, για την αγορά της νέας παραγγελίας το ποσό εξασφαλίστηκε από την δωρεά του Γεωργίου συν το κέρδος από κάποιες νέες αποστολές μεταξιών αποκλειστικά για λογαριασμό του Μιχάλη, δηλαδή ένα ποσό που θα προέκυπτε από το κέρδος επενδυμένης σε μετάρια αξίας 400 ρεαλιών.

Πριν εξετάσουμε ξεχωριστά καθεμιά και συγκριτικά τις δύο φατούρες παραγγελίας και τις δύο φατούρες αγοράς, ας δούμε κάποια γενικά κι ως ένα βαθμό αυτονόητα στοιχεία για τον τρόπο διεξαγωγής αυτού του είδους του εμπορίου, τα οποία βεβαίως αφορούν κι αυτήν εδώ την περίπτωση. Τόσο ο χρόνος όσο και η πιστότητα εκτέλεσης μιάς παραγγελίας από τον έμπορο-αντιπρόσωπο εξαρτάται από μία σειρά παραγόντων:

α) Διαθεσιμότητα των ζητούμενων ειδών στον τόπο προμήθειας, εν προκειμένω στην αγορά της Βενετίας. Ο παράγοντας αυτός επηρεάζει τόσο τον χρόνο —αναμονή ως να βρεθούν ή να ετοιμαστούν τα είδη, όταν δεν υπάρχουν διάθεσιμα στην αγορά— όσο και την ποσότητα, η οποία ενδέχεται κάποτε να είναι μικρότερη της ζητούμενης ή και να έχει αποκλειστεί εντελώς από την φατούρα αγοράς.

β) Τιμή των αγαθών· κάποτε οι πολύ υψηλές τιμές καθιστούν απαγορευτική την αγορά του προϊόντος για ορισμένους εμπόρους —κυρίως τους μικρούς— μιά και σύμφωνα με τις αρχές του εμπορίου ο καλός παραγγελιοδόχος πρέπει να σέβεται πάντα και να ενεργεί κατά τις οδηγίες του παραγγελιοδόχου¹⁹. Ο παράγοντας της τιμής μπορεί να έχει επιπτώσεις και στον χρόνο αποστολής, όταν ο έμπορος δεν προβαίνει ούτε σε άμεση αγορά ούτε όμως και σε διαγραφή του προϊόντος, αλλά καθυστερεί την όποια απόφαση ελπίζοντας στην κινητικότητα της αγοράς και περιμένοντας την καλύτερη, δηλαδή χαμηλότερη, τιμή.

γ) Μεταβολή της γνώμης του παραγγελιοδόχου για διάφορους λόγους (λ.χ. περιορισμένη ζήτηση ή αντίθετα υπεραφθονία κάποιου είδους στην τοπική αγορά) και ενημέρωση του παραγγελιοδόχου —όχι όμως πάντα έγκαιρη— για την ακύρωση της παραγγελίας κάποιου ή κάποιων από τα είδη της φατούρας.

δ) Η έλλειψη μεταφορικού μέσου, караβιού εν προκειμένω, ή η καθυστέρηση της αναχώρησής του είτε εξαιτίας καιρικών συνθηκών είτε εξαιτίας

19. Κάποτε, βέβαια, η πρωτοβουλία ενέργειας του αντιπροσώπου, στηριγμένη στη γνώση των δυνατοτήτων του συνεργάτη -του, επιδοκιμάζεται από τον παραγγελιοδόχο, όταν το αποτέλεσμα είναι θετικό για τον δεύτερο: «Εκαμες πολλά φρόνιμα που δεν μου ψώνισες μερικό πράγμα που σου έγραψα στη φατούρα με το να είναι πολύ ακριβό», θα γράψει στις 5.5.1713 ο Μιχάλης στον αδελφό -του σχετικά με την εκτέλεση της πρώτης φατούρας. *Ο.π.*, R. 146, φ. 12.

αργοπορίας στη φόρτωση είναι ένας ακόμα από τους παράγοντες με επιπτώσεις στον χρόνο αποστολής των εμπορευμάτων.

ε) Αδυναμία να ασφαλιστούν τα εμπορεύματα στην Βενετία —είτε εξαιτίας άρνησης των ασφαλιστών είτε εξαιτίας έλλειψης ασφαλειών είτε για άλλο λόγο— όταν ως προς αυτό είναι ρητή η εντολή του παραγγελιοδότη.

στ) Προσθήκη ειδών, λόγω μεταγενέστερης μέσω επιστολών παραγγελίας, από τον παραγγελιοδότη στη γενική φατούρα, που έχει ήδη αποστείλει, ή τροποποίηση της ποσότητας, της ποικιλίας ή της ποιότητας κάποιων ειδών, αλλαγές οι οποίες, εφόσον φτάσουν έγκαιρα στον αντιπρόσωπο, μπορεί να καθυστερήσουν την όλη αποστολή προκειμένου να συμπεριληφθούν σ' αυτήν.

ζ) Καθυστέρηση της αγοράς ή τμηματική εκτέλεση της παραγγελίας εξαιτίας της έλλειψης μετρητών από την πλευρά του παραγγελιοδόχου και κάποτε τμηματική αποστολή των εμπορευμάτων για λόγους αρχής του εμπόρου: Σε έκτακτες, δηλαδή, περιπτώσεις (απειλή πολέμου λ.χ., όπως συνέβη στ' Ανάπλι το 1715) ή σε περίπτωση ανεπάρκειας των μεταφορικών μέσων στον εμπορικό κόσμο ίσχυε η αρχή της κατανομής του ναύλου σε πολλούς κι όχι η μονοπώλησή του από τους λίγους και ισχυρούς εμπόρους· στις περιπτώσεις αυτές η επαγγελματική αλληλεγγύη λειτουργούσε, με αρκετή συνέπεια, ως άγραφος Νόμος.

Ο χρόνος, λοιπόν, η συνάρτηση έγκαιρης αποστολής και άφιξης του εμπορεύματος στον τόπο προορισμού είχε πάντα πολύ μεγάλη σημασία και κάποτε γινόταν παράγοντας καθοριστικός για την επιτυχία ή την αποτυχία της επιχείρησης, ένα παιχνίδι των εμπορών με τον χρόνο, οι οποίοι συναγωνίζονταν να προλάβουν την εποχή ή να ανταποκριθούν στις συγκυριακές ανάγκες της αγοράς. Γιαυτό κι ο Μιχάλης στο γράμμα -του, που συνοδεύει τη δεύτερη φατούρα, εκλιπαρεί σχεδόν τον αδελφό -του: «... *οτή αν έχίς γνομύ να μου ψονισίς όλην τήν σουμα τού μεταξηνού θελύς μου τηνέ ψονισες αν ημπορεσίς καί θελύς προιχού να λαβής το μεταξή δια να μου έλθοί προήμα να έχο καιρόν ναν το πουλίσό καί λογιαζό ετουτήν τίν χαρίν ναν τιν έχο απο την αφεντειά σου...* »²⁰.

Τούτο σημαίνει ότι η κίνηση της αγοράς χαρακτηρίζεται από εποχικότητα ακόμα και για είδη, όπως αυτά που παραγγέλλει ο Μέλος, των οποίων το χαρακτηριστικό στην αγοραστική συμπεριφορά -τους είναι η σταθερότητα. Η εποχικότητα αυτή έχει να κάνει και με τα πανηγύρια, τόπους όχι μόνο σύναψης τρεχουσών συναλλαγών αλλά και εκτόνωσης φαινομένων υπερκορεσμού τοπικών αγορών κάποιων αστικών κέντρων μέσω της απορρόφησης

20. Ο.π., R. 146, φ. 48.

πλεοναζόντων ειδών. Το πανηγύρι, λοιπόν, αποτελούσε και την καταφυγή εμπόρων των αστικών κέντρων, όταν παρουσιαζόταν κάμψη στις πωλήσεις ή έμενε πολύ αδιάθετο εμπόρευμα στα εργαστήρια, και ασφαλώς όχι μόνο στις περιπτώσεις αυτές. Τούτο δεν σημαίνει ότι το πανηγύρι πάντα απέφερε στον εμπορευόμενο το αναμενόμενο κέρδος· απεναντίας, συχνά η απραξία στις αγοραπωλησίες για ορισμένα προϊόντα ήταν απόλυτη, είτε λόγω υπερπληθώρας του είδους είτε λόγω μειωμένης ζήτησης.

Την τακτική αυτή των εργαστηριαίων να μετέχουν και στα τοπικά πανηγύρια ακολουθεί φυσικά και ο Μ. Μέλος. Από τον Απρίλη του 1714 έχει ήδη παραλάβει την δεύτερη μεγάλη παραγγελία από την Βενετία, όμως η αγοραστική κίνηση στην πόλη εμφανίζεται πολύ πεσμένη και οι προοπτικές ανάκαμψης είναι ελάχιστες, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί τόσο στα «*ανακατώματα των καιρών*» όσο και στην κακή χρονιά για την αγροτική παραγωγή όχι μόνο του αργολικού κάμπου αλλά και μιάς πολύ ευρύτερης περιοχής: «*Εφέτος εδώ ο κάμπος τ' Αναπλιού και Κορίνθου και Καταναχαγιές (Κάτω Ναχαγιές) κι εδώθε, Κρανίδι, Καστρί έως Αίγινα και Αθήνα είναι πολλά δυστυχισμένοι και δεν κάνουνε ούτε το σπόρο να πάρουνε*», θα γράψει ο Μιχάλης αυτή την εποχή στον αδελφό -του²¹. Κακή σοδειά, έλλειψη χρήματος, μειωμένη έως μηδενισμένη αγοραστική κίνηση του κόσμου με τελική συνέπεια τη στάση του τοπικού εμπορίου.

Ως διέξοδο από την προσωπική -του οικονομική κρίση ο Μιχάλης θεωρεί το πανηγύρι της Τριπολιτσάς²², όπου στέλνει τον βοηθό -του με διάφορα

21. Επιστολή της 25.4.1714. *Ο.π.*, R. 146, φ. 74.

22. Ελάχιστα γνωρίζουμε για το πανηγύρι της Τριπολιτσάς στον 18ο αιώνα. Φαίνεται πως γινόταν την εβδομάδα της Πεντηκοστής και συνεπώς η ημερομηνία διεξαγωγής -του ήταν κινητή σ' εξάρτηση πάντα από το Πάσχα. Βασίλης Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο της Πελοποννήσου στο 18ο αιώνα (1715-1792). (Με βάση τα γαλλικά Αρχεία)*, Αθήνα 1972, σ. 330. Στην υπόθεση αυτή συνηγορούν και τα εδώ ημερολογιακά στοιχεία. Αγνώστη είναι και η διάρκεια του πανηγυριού· υποθέτω όμως ότι θα πρέπει να ήταν μεγαλύτερη της μιάς εβδομάδας (Βασ. Κρεμμυδάς, *ό.π.*), ενδεχομένως 15 ημερών, και τούτο επειδή η απουσία του Φώτου από τ' Ανάπλι ξεπερνάει τον ένα μήνα, αφού στις 8 Ιουνίου έχει ήδη φύγει για την Τριπολιτσά και στις 27 του ίδιου μήνα δεν έχει ακόμα επιστρέψει (βλ. παρακάτω σημ. 23 και 24). Την χρονιά εκείνη τ' ορθόδοξο Πάσχα ήταν στις 28 Μαρτίου (π.η.). *Πασχά-λιον αιώνιον μετά κοινής και συνοπτικής μεθόδου πρόχειρον τοις πάσι*, Σάρος, Βενετία 1691. Η εβδομάδα της Πεντηκοστής, συνεπώς, ήταν από τις 16 έως τις 23 Μαΐου. Αν λοιπόν το πανηγύρι διαρκούσε μόνο μία εβδομάδα, ο Φώτος θα έπρεπε, λογικά, να έχει επιστρέψει στ' Ανάπλι στις 27 Ιουνίου, όση καθυστέρηση κι αν υπολογίσει κανείς για το ταξίδι της επιστροφής· μοιάζει, λοιπόν, λογικοφανής η υπόθεση να αποδοθεί η μεγάλη απουσία του Φώτου σε παράταση του χρόνου διεξαγωγής του πανηγυριού. Βεβαίως, υπάρ-

εμπορεύματα και με την ελπίδα ότι εκεί θα έχει καλές πωλήσεις, ώστε να καταφέρει αυτή τη χρονιά να κάνει 150 οκάδες μεταξύ με την μεσολάβηση του Νικολού στο Ράλλη Νοταρά για να του το καπαρώσει²³. Η ασήμαντη όμως, καθώς φαίνεται, επιτυχία του Φώτου στο πανηγύρι θα οδηγήσει τον Μιχάλη σε απελπισία μπροστά στο επαγγελματικό αδιέξοδο που έχει περιέλθει, περισσότερο μάλιστα όταν οι συμβουλές-εντολές του αδελφού -του από την Βενετία είναι αντιφατικές από την μιά γραφή στην άλλη συγχέοντας ακόμα πιο πολύ την κρίση -του στη λήψη της σωστής απόφασης²⁴.

χει και το ενδεχόμενο να καθυστέρησε παρατείνοντας τη διαμονή -του εκτός χρόνου πανηγυριού και επιδιώκοντας κάποιες πωλήσεις στην περιοχή. Η δεκαπενθήμερη διάρκεια του πανηγυριού της Τρίπολης αναφέρεται και από τον Domenico Gritti στην έκθεσή -του της 28 Δεκεμβρίου 1891 προς την Γερουσία καθώς και ο Ιούνιος ως χρόνος διεξαγωγής δίχως όμως να συνδέεται με την Πεντηκοστή. Σπ. Λάμπρος, *Μικταί Σελίδες*, Αθήνα 1905, σ. 618.

23. Η επιστολή, πρωτότυπη, είναι της 8.6.1714, γραμμένη όμως στο ίδιο χαρτί μ' εκείνη της 25.4.1714. Ο.π., R. 146, φ. 74. Αυτό μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι το γράμμα είχε φύγει από τ' Ανάπλι για περισσότερο από ένα μήνα. Εδώ θα πρέπει, παρενθετικά, να υπάρξει ένα σχόλιο ως προς το θέμα της γραφής των κειμένων. Είναι σίγουρο (από ενδείξεις αρχαιακές) ότι και ο Μιχάλης Μέλος —καθώς άλλωστε όλοι οι εμπορεύμενοι— γνώριζε γραφή και ανάγνωση· ελάχιστοι όμως από αυτούς κρατούσαν συστηματικά οι ίδιοι την αλληλογραφία και τους λογαριασμούς -τους· για τον σκοπό αυτό είτε είχαν μόνιμο γραμματικό (συνήθως το βοηθό -τους) είτε κατέφευγαν σε διάφορα εγγράμματα πρόσωπα (ενδεχομένως νοταρίους, γραμματικούς κοινοτήτων, ιερωμένους). Ο Μ. Μέλος ανήκει στους εμπόρους που χρησιμοποιούν διάφορους γραφείς (ελάχιστα είναι τα ιδιό-γραφέα του στο αρχείο), τους οποίους όμως φαίνεται πως θα έπρεπε να πάει ο ίδιος να συναντήσει στο δικό -τους χώρο, γιαυτό και τον δυσκόλεψε η απουσία του βοηθού -του από την πόλη.

Η παραμονή του Φώτου στην Τριπολιτσά θα συνεχιστεί για αρκετές ακόμα ημέρες αυξάνοντας έτσι την αδημονία του Μιχάλη και την ανησυχία -του για την έκβαση των πωλήσεων: «Είς τῆς τρεῖς τοῦ παρόντος ἔλαβα μίαν σου ἡγαπημένην ἀμή δέν ἦχα καιρόν νά τῆς ἀποκριθῶ ἐπειδή της καί ὁ Φῶτος δέν ἦταν ἐδῶ μόνη λύπη ἀκόμη εἰς τήν Τροπολιτῶά μέ τό νά ἔχομαι ἐδῶ πολλά κεσάτια. Τόν ἔστειλα μπόρι καί πουλήση τίποτες εἰς τήν καβαλαρία διά νά πιάσωμαι σολδία διά νά ἔχω εἰς τόν καιρόν τῶν δεσμῶν ὅτι ἔχω γνώμη ἂν ὁ Θεός θελήσῃ ἐφέτος ἔχω γνώμη νά κάμω τρία κολέτα μεταξύ καί ὁ Θεός ὁ ἅγιος ἄς γίνη κυβερνητής. Ὁ Νικολός ἐφέτος δέν ἦχε πρᾶγμα διά νά πάῃ εἰς τό πανηγύρι τῆς Τριπολιτῶας μόνη ἐγὼ ἔστειλα τόν Φωτο μέ πρᾶγμα ἐδικό μου καί τοῦ ἔδωκα ἕνα κομμάτι παρακόν ἀπό τῆς ἀφεντίας του καί μία σάγια ἀπό ἐκεῖνα ὅπου ἔστειλες τοῦ Νικολοῦ ἀμή δέν ἔκαμε δλότελα σεφτέ εἰς ταῦτα καί ἄς εἶναι εἰς ἴδῃσιν σου». Επιστολή της 22.6.1714. Ο.π., R. 146, φ. 80.

24. «... Με ἄλλη σας μου λέτε πως ἔκαμα καλά πως ἔδωσα τη μέρτζα, και με τούτην με ορδινιάζετε πως δεν την εκράτησα εἰς το αργαστήρι να την πουλήσω. Και σ' αυτό να με συμπαθήσετε ὅτι δεν ημπορώ να κρατῶ μέρτζες να πουλῶ εἰς το αργαστήρι και να πληρώ-

Η οικονομική κρίση, εξάλλου, στον Μοριά με τον καιρό θα επιδεινωθεί και τα σχέδια όλων των εμπόρων, μαζί και του Μέλου, θα ματαιωθούν, επειδή «με το να ήρθανε ανακατώματα εδώ εις το Ρένιο είχα παρμένα άσπρα με το διάφορο και καθώς αγροικηθήκανε μου τα γυρέψανε και τους τα έδωσα και δια τ' αυτός έλειψα από τα μετάξια· τώρα πρέπει υπομονή»²⁵. Ετσι, οι ελπίδες που είχε στηρίξει στα μούλκια αλλά κυρίως στο «νεγότηζιο» θα αποδειχτούν φρούδες και μαζί -τους θα εξανεμιστούν τα όνειρά του για οικογενειακή αποκατάσταση²⁶. Τα γεγονότα στον Μοριά τρέχουν γρήγορα κι ο Μιχάλης δεν θα προλάβει να διώξει για την Βενετία κάποια σφουγκάρια κι ούτε τις 20.000 οκάδες μαλλί, που είχε κάνει συνεταιρικά με τον Ανάργο Ψαρό, επειδή οι τρεις μαρτσιλιάνες, που βρίσκονταν τότε στο λιμάνι τ' Αναπλιού, αρνήθηκαν να φορτώσουν ο,τιδήποτε ασφαλισμένο με προορισμό την Βενετία²⁷.

Κι ενώ ο κόσμος τ' Αναπλιού και του Μοριά όλου ζουν έντονα σε κλίμα πολέμου, εντελώς ετεροχρονισμένο μοιάζει το γράμμα του Γ. Μέλου, χρονολογημένο στις 6.6.1715 και το οποίο πιθανόν ποτέ να μην έφτασε στον προορισμό -του, αφού στις 9.7.1715 τ' Ανάπλι έπεσε στους Τούρκους. Εντού-

νω παρευθύς· τούτο εγώ δεν δύναμαι ότι τα στημόνια μου είναι ολίγα και τα θεμέλια του σπιτού μου αχαμνά και αν πιάσω να κτυπήσω το ξυλόκτενο να κάνω το πανί σφικτό σπάζουν τα στημόνια, γκρεμίζεται το σπίτι και μένω εγώ έξω. Εγώ έχω γνώμη εφέτος να κάμω 150 οκάδες μετάξι, το οποίο μου έταξε ο Νικολός να μου το κάνει, κι ερχόμενος ο Φώτος από την Τριπολιτσά θα του τα μετρήσω για να τα στείλη του κυρίκη Ράλη δια να μου το καπαρώσει...». Επιστολή της 27.6.1714. Ο.π., R. 146, φ. 86. Η τακτική της προαγοράς του μεταξίου ήταν η πλέον διαδεδομένη μέθοδος αγοραπωλησίας του προϊόντος τόσο από τους ντόπιους εμπόρους όσο κι από τους ξένους στους τόπους παραγωγής του Μοριά, Μυστρά, Καλάβρυτα, Τρίκαλα Κορινθίας. Στο σύστημα αυτό είναι καταφανής η σημασία που αποκτούν οι δικτυώσεις των ενεχομένων προσώπων. Για την προαγορά των προϊόντων στον Μοριά κατά τον όψιμο 18ο αιώνα βλέπε Βασ. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο...*, σσ. 326-328.

25. Επιστολή της 2.2.1715. Ο.π., R. 147, φ. 339.

26. Με την αισιοδοξία του νέου ξεκινήματος ο Μιχάλης είχε εκμυστηρευτεί στον αδελφό - προστάτη τα όνειρά -του για το μέλλον: «... Εγώ σε 2-3 χρόνους να συμμαζώξω το δικό μου θέλω κάμει το σταυρό μου και πάρω καμμιά ορφανή να με τηράξει, αν μου τύχει αρρώστεια, και πεθαίνοντας να έχω ένα παιδί να με κληρονομήσει. Και με το να έχω τέτοια γνώμη σου γράφω να μου πάρεις το σπίτι...». Επιστολή της 15.7.1713. Ο.π., R. 146, φ. 37. Το θέμα της οικογενειακής αποκατάστασης του Μ. Μέλου θα επανέλθει μερικά χρόνια αργότερα, μετά την πτώση τ' Αναπλιού και την επιστροφή του ίδιου στον Μοριά· βλέπε σχετικά Ευτ. Δ. Λιάτα, «Τεκμήρια για την αθηναϊκή κοινωνία στις αρχές του 18ου αιώνα. Η αθηναϊκή αστική φορεσιά», *Μνήμων* 11 (1986) 32-53.

27. Επιστολή της 16.5.1715. Ο.π., R. 146, φ. 103.

τοις, ενδιαφέροντα είναι όσα εκεί διατυπώνονται με την μορφή συμβουλής κι επίπληξης —απόρροια προσωπικής πείρας— σχετικά με τον τρόπο που έναςπραματευτής πρέπει ν' ασκεί το εμπόριό του. Είναι αντίθετος ο Γεώργιος στην επαγγελματική πολυδιάσπαση, γιατί πιστεύει ότι το εμπόριο θέλει αποκλειστικότητα και αφοσίωση για να πετύχει κι όχι μοίρασμα του χρόνου και σ' άλλες ασχολίες²⁸. Δεν είναι σίγουρο αν αυτές οι παραινέσεις σε μιάν άλλη στιγμή, στο ξεκίνημά του ίσως, θα βοηθούσαν τον άπειρο αδελφό να εξελιχθεί σ' ένα καλό, επετυχημένοπραματευτή, κάτι βεβαίως στο οποίο καθόλου δεν βοήθησε η συγκυρία.

Τα βιογραφικά του Μιχάλη Μέλου στη συνέχεια, επιγραμματικά, εξελίχθηκαν ως εξής: Αιχμαλωσία από τους Τούρκους, εξαγορά κι απελευθέρωσή του, προσωρινή διαμονή στη Σμύρνη κι αποτυχημένη ενασχόληση με το εμπόριο, επιστροφή στον τουρκοκρατούμενο πλέον Μοριά, αποτυχημένες προσπάθειες οικογενειακής αποκατάστασης, ξανά απόπειρες, ανεπιτυχείς, εμπορικών επανασυνδέσεων με Βενετία και Γ. Μέλο και, τέλος, καταφυγή στον μοναχικό βίο με την προτροπή και την οικονομική στήριξη και πάλι του αδελφού -του²⁹.

Ας έρθουμε τώρα να εξετάσουμε αναλυτικότερα τις τέσσερις φατούρες (παραγγελίας και αγοράς) κι όσα αυτά τα τεκμήρια μπορούν να συνεισφέρουν στη γνώση -μας για το εμπόριο της εποχής.

Καταρχή, θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε το θέμα του χρόνου, το διάστημα δηλαδή που μεσολαβεί από τη στιγμή της παραγγελίας ως τη στιγμή της παραλαβής του εμπορεύματος. Η πρώτη φατούρα παραγγελίας έχει χρονολογία 25.11.1712³⁰, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι σύγχρονη ή πολύ κοντινή είναι και η ημέρα αποστολής -της στην Βενετία, καθώς άγνωστος μας είναι και ο χρόνος της εκεί άφιξής της. Το επόμενο στοιχείο του αρχείου για την χρονική παρακολούθηση είναι η ημερομηνία της φατούρας αγοράς, του καταλόγου δηλαδή με τα αγορασμένα από τον Γ. Μέλο είδη, χρονολο-

28. «... Μου γράφεις πως εντριγαρίστηκες στις δεκατιές και ως καταλαβαίνω δεν επιμελείσαι το αργαστήρι σου· και σ' αυτό κάνεις πολλά άτυχα και μου κατοφαίνεται να μη προσέχεις το αργαστήρι σου όπως κάνει ο αδελφός μας. Οπραματευτής πρέπει να είναι κουτσός εις το αργαστήρι του, να μη μπορεί να εβγαίνει έξω, ως καθώς σου το έγγραφα και πρωτύτερα. Και δια τα μούλκια σας εφτού έχετε το κοπέλι και ας τα κυττάξει και φτάνει η αφεντιά σου να πηγαίνει καμμιά φορά. Πολλές φορές ο άνθρωπος για το καρφί χάνει και το πέταλο, κι ό,τι φέρει μιά ώρα δε τα φέρνει όλος ο χρόνος». Επιστολή της 6.6.1715. Ο.π., R. 183, φ. 39.

29. Βλέπε σχετικά Ευτ. Δ. Λιάτα, «Μαρτυρίες...», σ. 115 και η ίδια, «Τεκμήρια...», σσ. 33-35, 44-45.

30. Βλέπε σημ. 4.

γημένη στις 4.2.1713³¹, πράγμα που σημαίνει ότι τα εμπορεύματα ήσαν ήδη έτοιμα για φόρτωση, αν όχι ήδη φορτωμένα. Ο επόμενος κρίκος στην αποκατάσταση της χρονικής αλυσίδας είναι μία σημείωση στο αρχείο του Γ. Μέλους στις 29.3.1713, ότι ο Μιχάλης του χρωστάει δουκάτα 726:5 για διάφορα «μέρτζα» που του έστειλε με την μαρτσιλιάνα «*Acquilla d'oro*» του καπετάν Φραγκίσκου Λορεντζίνη³². και τέλος, η σίγουρη μαρτυρία του Μιχάλη ότι στις 3.6.1713 έφτασε το καράβι στ' Ανάπλι και έλαβε τα πράγματα³³. Ένα διάστημα, λοιπόν, 6 μηνών μεσολαβεί από την σύνταξη (αλλά όχι απαραίτητα και την αποστολή) της παραγγελίας ως την άφιξη των εμπορευμάτων στον παραγγελιοδότη· ο χρόνος είναι πολύς και στη συγκεκριμένη περίπτωση η καθυστέρηση αναιτιολόγητη, εκτός ίσως από κάποιο διάστημα όπου ο Γεώργιος ήταν κατάκοιτος από την ποδάγρα -του.

Περισσότερα στοιχεία έχουμε για να παρακολουθήσουμε την πορεία της δεύτερης φατούρας, η οποία συντάσσεται την 1.8.1713³⁴, δηλαδή σε λιγότερο από ένα μήνα από την παραλαβή της πρώτης παραγγελίας. Τον Σεπτέμβρη έχει ήδη λάβει τη φατούρα ο Γ. Μέλος, αφού στις 14.9.1713 γράφει στον αδελφό -του ότι δεν μπορεί να του την ψωνίσει αμέσως, επειδή δεν ευκολύνεται οικονομικά³⁵, κάτι που θα επαναλάβει και τρεις μήνες αργότερα, όταν στις 29.12.1713 θα δικαιολογηθεί στον Μιχάλη για την μεγάλη καθυστέρηση γράφοντάς του ότι ακόμα «*βρίσκεται δίχως σολδία*»³⁶. Μολονότι η φατούρα αγοράς είναι χρονολογημένη στις 25.1.1714³⁷, σε επιστολή -του της 4.2.1714 ο Γεώργιος θα γράψει στον αδελφό -του ότι τη φατούρα την έχει μισοψωνίσει κι ότι, αν προλάβει, θα του φορτώσει τα πράγματα στο καράβι «*Madonna del Arsenal*», που πρόκειται να αναχωρήσει σε 5-6 ημέρες³⁸. πράγματι, τη φόρτωση του εμπορεύματος στο συγκεκριμένο καράβι επιβεβαιώνει ο Μέλος μ' επιστολή -του στις 12.3.1714³⁹ κι ο Μιχάλης ενημερώνει τον αποστολέα ότι το καράβι έφτασε στο λιμάνι τ' Αναπλιού στις 23 Απριλίου⁴⁰.

31. Ο.π., R. 108, φ. 269-270.

32. Ο.π., R. 108, φ. 190^ο.

33. Επιστολή της 18.6.1713. Ο.π., R. 146, φ. 29.

34. Ο.π., R. 146, φ. 49-50.

35. Ο.π., R. 183, φ. 15.

36. Ο.π., R. 183, φ. 17.

37. Ο.π., R. 108, φ. 283-287.

38. Ο.π., R. 183, φ. 18.

39. Ο.π., R. 183, φ. 19.

40. «... Στις 23 παρόντος αριβάρισε το «Μαντόνα ντελ Αρσενάλ» καπετάν Τζιάν-Μπατίστα Ρώση κι έλαβα την φατούρα με την μέρτζα που σου είχα ορδινά να μου στείλεις

Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, καθώς παρατηρούμε, το διάστημα που μεσολαβεί είναι πολύ μεγαλύτερο, είναι σχεδόν 10 μήνες. Εδώ, βεβαίως, γνωρίζουμε με σαφήνεια μιά τουλάχιστον αιτία της καθυστέρησης, που δικαιολογεί την τετράμηνη σχεδόν επιμήκυνση του χρόνου σε σχέση με την πρώτη περίπτωση: είναι, καθώς είδαμε, η έλλειψη μετρητών από την πλευρά του Γ. Μέλου, που δεν του επέτρεψε να προβεί άμεσα στην εκτέλεση της παραγγελίας. Από την στιγμή όμως της φόρτωσης —κι ως ένα βαθμό αναχώρησης του καραβιού— ως την στιγμή της άφιξης στ' Ανάπλι ο χρόνος που μεσολαβεί είναι τουλάχιστον ενάμισος, αν όχι δύο, μήνες. Και στην πρώτη περίπτωση, μολονότι λείπουν τα ακριβή στοιχεία εκεί, ο χρόνος που διαρκεί μιά αποστολή —κι όχι ένα θαλάσσιο ταξίδι— από την Βενετία ως τ' Ανάπλι είναι επίσης περίπου δύο μήνες.

Εκτός από τις δυο αυτές μεγάλες παραγγελίες ο Μ. Μέλος έχει στείλει στον αδελφό -του ξεχωριστά κάποια φατούρα για διάφορα γυαλικά κι άλλη για βιβλία⁴¹. Δεν γνωρίζουμε πότε έγιναν οι παραγγελίες αυτές, όμως στις 16.7.1714 ο Γ. Μέλος γράφει στον αδελφό -του ότι παράγγειλε «στη φάμπρικα» να του ετοιμάσουν τα γυαλικά και θα τα στείλει με πρώτη ευκαιρία⁴². αρχές Αυγούστου η παραγγελία θα πρέπει να είναι ήδη έτοιμη, γιατί στις 11 του ίδιου μήνα γράφει στον Μιχάλη ότι θα του την στείλει, αλλά μόλις στις 29.11.1714 γίνεται η επιβεβαίωση ότι με το καράβι «*Santa Rosa*» του έστειλε τα γυαλικά (καρτούτσα, μισοκάρτουτσα, ποτήρια, μισόμποτσες και καντήλια) μέσα σε δυο κασόνια και κόστισαν συνολικά δουκάτα 62:16⁴³. Μολονότι πολύ γενικά και ελλιπή τα στοιχεία ως προς τη φατούρα αυτή, εντούτοις, θα παρατηρήσουμε ότι και σ' αυτή την περίπτωση επαληθεύεται το εξάμηνο του χρόνου που απαιτείται για την διεκπεραίωση μιάς εμπορικής παραγγελίας ανάμεσα στ' Ανάπλι και την Βενετία.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τα είδη που συμπεριλαμβάνονται στις παραγγελίες του Μιχάλη και στις τελικές αποστολές του Γ. Μέλου. Συνεξετάζοντας και πινακοθετώντας τα είδη, όπως εμφανίζονται στις 4 καταγραφές, 2

και είναι βαλμένη σε 2 κασέλες και 1 βαρέλι και καναβέτες 6 κάρινες, σουμάρει η αυτή φατούρα με όλα τα έξοδά της δουκάτα 573 γροσέτα 17 και είναι το πράμα πολλά καλό». Επιστολή της 25.4.1714. *Ο.π.*, R. 146, φ. 74.

41. Για τις παραγγελίες και αποστολές βιβλίων από την Βενετία τόσο για λογαριασμό του Μιχάλη όσο και του Ν. Μέλου καθώς και άλλων συνεργατών τους, βλέπε Ευτ. Δ. Λιάτα, «Ειδήσει για την κίνηση του ελληνικού βιβλίου στις αρχές του 18ου αιώνα», *Ο Ερανιστής* 14 (1977) 1-35 και ειδικότερα στις σελίδες 4-5, 8, 10, 15, 28.

42. *Ο.π.*, R. 183, φ. 25.

43. Τα στοιχεία ως προς την παραγγελία αυτή είναι ελλιπή και πολύ γενικά. *Ο.π.*, R. 183, φ. 27, 30, 31^ν.

παραγγελιών και 2 αγορών, καταλήγουμε σε ορισμένες γενικές καθώς και ειδικές παρατηρήσεις, που προκύπτουν από την αναλυτική αλλά και την συγκριτική μεταξύ-τους μελέτη. Στη φατούρα παραγγελίας (κάποτε η περιγραφή των ειδών γίνεται με τόσο λεπτομερή τρόπο που σχεδόν θυμίζει επιστολή) αναγράφεται το είδος και η ποσότητα, πολύ συχνά όμως και αρκετά διευκρινιστικά ή περιγραφικά γι' αυτό στοιχεία, όπως λ.χ. το χρώμα, η ποιότητα, το μέγεθος ή το νούμερο, ο τύπος, η επιθυμητή τιμή αγοράς αλλά και η προτίμηση σε συγκεκριμένο εργοστάσιο⁴⁴. Στη φατούρα αγοράς (αυτές είναι πιο λιτές από τις πρώτες) αναγράφεται το είδος με σύντομη περιγραφή -του (χρώμα, μέγεθος, ποιότητα), όπου αυτό είναι αναγκαίο, η ποσότητα, η τιμή αγοράς κατά μονάδα και η συνολική τιμή καθενός σε λίρες Βενετίας⁴⁵.

Μιά φατούρα σχεδόν ποτέ δεν εκτελείται πιστά· ανάμεσα στη φατούρα παραγγελίας και στη φατούρα αγοράς διαπιστώνονται διαφορές συχνά ως προς τον αριθμό των αναγραφόμενων ειδών και τις ποσότητες κάποιων απ' αυτά, σπανιότερα ως προς την ποικιλία, επειδή η επιθυμία του παραγγελιοδότη —έκφραση κυρίως της προτίμησης της αγοράς— λειτουργεί απόλυτα δεσμευτικά στον παραγγελιοδόχο ακόμα και στις πλέον επουσιώδεις λεπτομέρειες, όπως μπορεί να είναι λ.χ. το πάχος ενός σπάγκου ή το χρώμα ενός υφάσματος. Ετσι, η απουσία ειδών από την εκτέλεση της φατούρας μπορεί να οφείλεται σε διάφορους λόγους: έλλειψη του συγκεκριμένου προϊόντος από την αγορά, πολύ υψηλή τιμή-του, μεταγενέστερη ακύρωσή του από τον παραγγελιοδόχο. Η παρουσία, αντίθετα, στη φατούρα αγοράς ειδών που δεν συμπεριλαμβάνονται στην παραγγελία, κανονικά μπορεί να οφείλεται σε συμπληρωματικές ζητήσεις του παραγγελιοδότη αλλά κάποτε και σε πρωτοβουλία του παραγγελιοδόχου, εφόσον θεωρήσει, κρίνοντας από την κίνηση του προϊόντος στην αγορά και τις παραγγελίες των άλλων εμπόρων ή τις φήμες που κυκλοφορούν, ότι το είδος αυτό θα έχει καλή αγοραστική πορεία στον τόπο προορισμού -του.

Σύμφωνα, λοιπόν, με αυτή την συλλογιστική στην πρώτη περίπτωση ο

44. Ενδεικτικό παράδειγμα από την πρώτη παραγγελία του Μιχάλη: «*Καπέλα του Φούμα οτη είνε φάμπρικα καλή όπου είς την Βενετια δεν ήναι καλήτερη, μέγγιο βεγόνια ντουζήνα μία τα περνάνε προς L. 11 δεν τα δίδουν παρακάτο καί νά μὴν ήνε τόσο παρά μεγάλα νά ήναι δίκαια νά μὴν έχουναί κόλα διατή εάν έχουνα κόλα δεν άχρίζουναί*» κι από τη δεύτερη φατούρα του 1713: «*μυγιαστιριά φινά αλαμόδα απο τα μυκρά όπου ηνέ άσπρά και στι μεσί έχουνέ φιγουρες κολοράδες να ηνέ τά ξηλα τους καντονάδα με πομολά κοκαλενοιά απο πανό και απο κατο —100. σαν εκινά που στίλέτε του Νικολού — 400*».

45. Και από τις φατούρες αποστολής του Γ. Μέλου: «*12 καπέλα του Φιάν μέτζα βιγόνια προς L.11 — L.132*» και από την φατούρα του 1713: «*12 ζευγάρια κάλτζες μαύρες μεταξοτές προς L.16 — L. 142*».

κατάλογος παραγγελίας αποτελείται από 51 είδη, ενώ ο κατάλογος αγοράς από 48· όμως, ενώ δεν έχουν αγοραστεί 6 είδη, έχουν προστεθεί 3 νέα (δηλαδή $51 - 6 = 45 + 3 = 48$). Στη δεύτερη περίπτωση στη φατούρα παραγγελίας συμπεριλαμβάνονται 50 είδη και στη φατούρα αγοράς 67· κι εδώ όμως δεν έχουν αγοραστεί 7, ενώ έχουν προστεθεί 24 νέα (δηλαδή $50 - 7 = 43 + 24 = 67$). Ανάμεσα στις δύο παραγγελίες κοινά είδη είναι 31, ενώ ανάμεσα στους δύο καταλόγους αγορών τα κοινά είδη είναι 34. Ο ενιαίος κατάλογος παραγγελιών και αγορών μας δίνει 89 διαφορετικά είδη, από τα οποία τα 68 έχουν παραγγελθεί και στις δύο περιπτώσεις, ενώ έχουν αγοραστεί επίσης και στίς δύο περιπτώσεις 80 είδη· δηλαδή, συνολικά δεν πραγματοποιείται η αγορά 21 ειδών και μόνο 9 νέα είδη προστίθενται στον συνολικό κατάλογο.

Ενδιαφέρον είναι, εξάλλου, να σημειώσουμε εδώ ότι για 65 είδη από τον συνολικό κατάλογο του Μ. Μέλου υπάρχει επικάλυψη με τα είδη που την ίδια χρονική περίοδο εμπορεύεται ο Ν. Μελός και που αποτελούν το μισό περίπου του συνόλου των παραγγελιών εκείνου. Μιά πρώτη συγκριτική εξέταση ανάμεσα στις φατούρες των δύο αδελφών, και καθώς η επεξεργασία στο αρχειακό υλικό για το εμπόριο του Ν. Μέλου δεν έχει ολοκληρωθεί, μας οδηγεί στη διαπίστωση ότι τα περισσότερα από τα κοινά εμπορεύματα είναι είδη ευρείας κατανάλωσης και πρώτης ανάγκης.

Διαπιστώνουμε ακόμα μία εξειδίκευση, όπως θα λέγαμε, στο εμπόριο του Μιχάλη, το οποίο φαίνεται προσανατολισμένο σε είδη κιγκαλερίας μάλλον, τα οποία προσφέρονται στο λιανεμπόριο, ενώ κατηγορίες όπως τα υφάσματα και είδη ένδυσης ή τα είδη πολυτελείας με λίγες σε αριθμό και μικρές σε ποσότητα εξαιρέσεις δεν έχουν σημαντικό μερίδιο στο σύνολο των εμπορευμάτων -του· απουσιάζουν δηλαδή συστηματικά αλλά όχι απόλυτα τα είδη εκείνα που είτε έχουν υψηλό κόστος είτε λόγω της φύσης -τους απαιτούν μεγάλο αποθηκευτικό χώρο, γεγονός που επιβεβαιώνει την υπόθεση, αφενός ότι το εργαστήρι του Μιχάλη ως χώρος ήταν μικρό και αφετέρου ότι οι οικονομικές -του δυνατότητες ήσαν περιορισμένες, καθώς κι ο ίδιος άλλωστε το έχει παραδεχθεί. Με δύο λόγια ο Μ. Μέλος σ' αντίθεση με τον αδελφό -του εισάγει από την Βενετία κι έχει στο εργαστήρι -του μία μεγάλη ποικιλία ειδών όχι όμως όλων όσων ανταποκρίνονται στις καταναλωτικές ανάγκες του τόπου και της εποχής.

Εξετάζοντας τον κατάλογο εμπορευμάτων του Μ. Μέλου θα επιχειρήσουμε στη συνέχεια κάποιες ταξινομήσεις. Ως προς το είδος -τους αυτά μπορούν να ενταχθούν στις εξής γενικές κατηγορίες: είδη οικιακής χρήσης, είδη διατροφής, εργαλεία (αγροτικά, αλιείας κλπ.), λίγα είδη ένδυσης και μία ευρεία κατηγορία ποικίλων (όπως λ.χ. τουφεκόπετρες, βιβλία, χαρτί, βουλοκέρι κ.ά.).

Ως προς την αξία είναι εμφανές ότι κυριαρχούν τα φθηνά, τα είδη πρώ-

της ανάγκης και ευρείας κατανάλωσης, ενώ με ένα μικρό ποσοστό εκπροσωπούνται είδη πολυτελείας, όπως λ.χ. αέρας, σειρήνια και χρυσοκλωστές, βεντάλιες πολυτελείς, χτένια για περούκες, είδη που ο Μιχάλης ενδεχομένως να εισάγει ανταποκρινόμενος σε συγκεκριμένες παραγγελίες πελατών. Αυτό οδηγεί συνακόλουθα σε ένα άλλο ερώτημα, κατά πόσο δηλαδή ο Μιχάλης διεξάγει το εμπόριό του σύμφωνα με την μέθοδο της παραγγελίας ή του δειγματισμού. Η απουσία ρητών στοιχείων για να τεκμηριωθεί με βεβαιότητα μία ξεκάθαρη άποψη δεν μας επιτρέπει παρά να υποθέσουμε μόνο ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση ισχύουν και τα δύο με την ίδια περίπου αναλογία. Είδη όπως, η ζάχαρη, οι βελόνες, οι κάλτσες, τα κουμπιά ή τα μαχαίρια, σαφώς και δεν οφείλουν στην παραγγελία την παρουσία -τους στο μαγαζί ενός μικρεμπορίου· όμως, τις ζυγαριές, τα βιβλία, τις καμπάνες, τα καντήλια ή τα χτένια για περούκες λ.χ., πώς θα μπορούσε αλλιώς κανείς να τα δικαιολογήσει εδώ, αν όχι ως ανταπόκριση του εμπόρου σε συγκεκριμένες ζητήσεις;

Η παρουσία των ειδών πολυτελείας σε συνδυασμό με τις μεγάλες ποσότητες που απαντώνται κάποια άλλα, είδη ευρείας κατανάλωσης, αν ληφθεί μάλιστα υπόψη το γεγονός ότι αυτό είναι μόνο ένα από τα πολλά εργαστήρια τ' Αναπλιού⁴⁶, οδηγεί στο εύλογο ερώτημα για ποιά αγορά προορίζονται όλα αυτά τα είδη⁴⁷, σε ποιά πελατεία προσβλέπει όλος αυτός ο εμπορικός

46. Σύμφωνα με την πρώτη μετά την άλωση τούρκικη απογραφή του 1716 στ' Ανάπλι υπάρχουν 1321 σπίτια, 483 μαγαζιά (dükkân), 350 αποθήκες (mahzen) και μικρός αριθμός διαφόρων άλλων κτισμάτων, εκκλησιών, φούρνων, λουτρών κ.λπ. Nejat Göyünç, «XVIII. Yüzyilda Türk Idaresinde Nauplia (Anabolu) ve yapıları», *İsmail Hakkı Ujuncarsili' ya Armağan*, Αγκυρα 1976, σσ. 471-472. Φυσικά η οικιστική εικόνα που δίνει η απογραφή αυτή είναι η εικόνα της βενετοκρατούμενης πόλης. Σύμφωνα με τις βενετικές απογραφές του 18ου αιώνα (1700) τ' Ανάπλι έχει 6.548 ψυχές. Βασ. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου. 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1985, σ. 184. Στην σύγχρονη κατά ενορίες απογραφή ο πληθυσμός της πόλης, ντόπιος και ξένος, ανέρχεται σε 5.904 κατοίκους. Κων. Ντόκος, *Η Στερεά Ελλάδα κατά τον ενετοτουρκικόν πόλεμον (1684-1699) και ο Σαλώνων Φιλόθεος*, Αθήνα 1975, σ. 210. Περίπου ο αυτός αριθμός, γύρω στους 6.000 κατοίκους δηλαδή, προκύπτει και από λίγο μεταγενέστερη απογραφή του 1704 (Catastico Particolare). Πβ. και σημ. 55.

47. Εξυπακούεται ότι το ερώτημα θα ήταν δίχως νόημα, αν ετίθετο μόνο για το εμπόριο του Μ. Μέλου, ενός εμπόρου δηλαδή του οποίου οι δραστηριότητες αποτελούν ένα μικρό μόνο μερίδιο της ναυπλιακής αγοράς. Ενδεικτικά αναφέρω ότι τα ίδια χρόνια και ο αδελφός-του έχει παραγγείλει ή έχει κάνει εισαγωγή από την Βενετία σε ποσότητες περίπου ίσες ή και μεγαλύτερες εκείνου κοινών αγαθών, όπως αγκίστρια, βελόνες, καρφιά, τσατσάρες, χτένια, κονιδολόγους, μυγιαστήρια, πυριόβολους, καμπάνες, ζάχαρη, κάντιο κ.ά.

κόσμος. Οι χιλιάδες τ' αγκίστρια στις παραγγελίες του Μιχάλη κι άλλα τόσα του Νικολού ασφαλώς και δεν προορίζονται μόνο για την αγορά τ' Αναπλιού· το ίδιο τα καρφιά κι ακόμα οι βελόνες, οι αρμενοβελόνες και οι χιλιάδες τουφεκόπετρες πού προφανώς διοχετεύονται —εν μέρει τουλάχιστον— και στην Αρμάδα· οι 26 καμπάνες (6 του Μιχάλη και 20 του Νικολού) είναι αυτονόητο ότι δεν προορίζονται μόνο —κι ίσως καθόλου— για τις εκκλησίες τ' Αναπλιού. Όσο για τα 338 καπέλα (132 του Μιχάλη και 206 του αδελφού -του) διαφόρων τύπων, ανδρικά, γυναικεία και παιδικά, θα μπορούσαν να απορροφηθούν και μόνο από την αστική κοινωνία της πόλης.

Γνωρίζουμε ότι ο Μ. Μέλος δεν κάνει τον πλανόδιοπραματευτή, μετέχει όμως με αντιπρόσωπο το βοηθό -του στο πανηγύρι· υπάρχει και η Αρμάδα κι η βενετσιάνικη «καβαλαρία»· ωστόσο, ο εμπορός -μας προσπαθεί κυρίως να μένει μόνιμα στο εργαστήρι -του για να πουλάει λιανικά σε μιά πελατεία όχι μόνο από την πόλη αλλά κι από άλλες κοντινές ή μακρινότερες περιοχές, σ' ανθρώπους που θα έρχονταν στην αγορά τ' Αναπλιού για να κάνουν τις προμήθειές τους σε κοινά και εξαιρετικά είδη⁴⁸ και ενδεχομένως σ' άλλους μικρεμπόρους, γυρολόγους, που θα αγόραζαν κάποια είδη για μεταπώληση αλλού. Αυτός είναι ο ζωτικός χώρος της αγοράς τ' Αναπλιού: η πόλη με τους κατοίκους -της και τις στρατιωτικές δυνάμεις των Βενετών κι η ενδοχώρα ολόκληρου σχεδόν του Ρένιου. Ωστόσο τον κυρίαρχο οικονομικό ρόλο που ασκεί το Ναύπλιο στην περιοχή την περίοδο αυτή δεν θα μπορέσει να τον διατηρήσει στη διάδοχη πολιτική κατάσταση, όταν οι νέοι κύριοι, οι Οθωμανοί, θα μεταφέρουν την πρωτεύουσα του πασαλικιού της Πελοποννήσου στην Τριπολιτσά αποδυναμώνοντάς το από τις διοικητικές λειτουργίες

48. Την υπόθεση ότι το Ναύπλιο την εποχή αυτή ήταν η πόλη-πρωτεύουσα του βενετοκρατούμενου Μοριά με λειτουργίες αγοράς που ξεπερνούσαν τα στενά τοπικά όρια περιφερειακού χαρακτήρα, ενισχύει και μιά έμμεση εξωοικονομική μαρτυρία, που μας έρχεται από τον χώρο των αγιολογικών κειμένων. Συγκεκριμένα, στο βίο του αγίου Αθανασίου, επισκόπου Χριστιανουπόλεως, αναφέρεται ότι ο πατέρας -του, Έλληνας ο οποίος κατείχε ανώτερο αξίωμα στην υπηρεσία του Προβλεπτή κι εγκατεστημένος οικογενειακά από το 1684 στην Καρύταινα, υποχρέωσε το νεαρό Αθανάσιο να αρραβωνιαστεί παρά τη θέλησή του με κόρη επιφανούς και εύπορης οικογένειας της Πάτρας. Προς το σκοπό αυτό και για να είναι ο γάμος αντάξιος του κοινωνικού και οικονομικού επιπέδου των δυό οικογενειών «... *ἔπεμψεν αὐτόν ὁ Πατήρ πρό τινων ἡμερῶν εἰς Ναύπλιον τήν πρωτεύουσαν τότε τῆς Πελοποννήσου, ὅπως κατασκευάσῃ κατά τό εἰθὸς τὰ νυμφικά ἐνδύματα ὅσον οἶόν τε πολυτελῶς*». Ιωάν. Μαρτίνος, *Ἄσματα εἰς τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Χριστιανουπόλεως καὶ πραγματεία περὶ ἁγίων ὑπό...* Αθήνα 1886, σ. 18. Την υπόδειξη της μαρτυρίας οφείλω στον κύριο Γεώργιο Χώρα.

και κατά συνέπεια καταδικάζοντάς το με τον τρόπο αυτό σε οικονομικό μαρασμό⁴⁹.

Εγινε εδώ μία προσπάθεια να αξιοποιηθεί ένα ήσσονος ιστορικής αξίας υλικό για να δοθεί μία εικόνα εγγύτερη στην πραγματικότητα, να φωτιστεί μία ακόμα πτυχή του ελληνικού εμπορίου των αρχών του 18ου αιώνα· ειδικότερα, επιδείωξη ήταν να καταδειχθεί η σημασία του «εργαστηρίου» την εποχή αυτή, τί είναι μ' άλλα λόγια και πώς λειτουργεί ένα κατάστημα γενικού εμπορίου σε ένα αστικό κέντρο της βενετοκρατούμενης Ανατολής, σε μία πόλη του Μοριά συγκεκριμένα⁵⁰. Σκιαγραφήθηκαν, αν δεν απεικονίστηκαν, ο χώρος, το περιεχόμενο, οι άνθρωποι του εργαστηρίου κι οι πρακτικές αυτού του εμπορίου. Λείπουν, βεβαίως, εντελώς —γεγονός αναμενόμενο από μία τέτοια πηγή (δηλαδή έχουμε το αρχείο του παραλήπτη των εγγράφων του Μ. Μέλου κι όχι του ίδιου του αποστολέα) ειδήσεις και πληροφορίες ή ενδείξεις για τις τιμές πώλησης των εισαγόμενων ειδών καθώς και για τους αγοραστές. Ετσι, δεν μπορούμε καθόλου να μιλήσουμε για το κέρδος που άφηναν στον έμπορο τα είδη αυτά⁵¹. Το γεγονός, εξάλλου, ότι στην αλληλογραφία του Μ. Μέλου με τον αδελφό -του δεν γίνεται η παραμικρή αναφορά σε κάποιους ή σε κάποιον οφειλέτη -του, αυτό μπορεί να

49. Την προβληματική για τις δυνατότητες αυτόνομης ανάπτυξης μιάς επαρχιακής πόλης του 18ου αιώνα ή τη συνάρτησή της με τις διοικητικές λειτουργίες που επιτελεί, με συγκεκριμένο παράδειγμα το δίπολο Ναύπλιο-Τρίπολη, αναπτύσσει ο Βασ. Παναγιωτόπουλος, «Από το Ναύπλιο στην Τριπολιτσά: Η σημασία της μεταφοράς μιάς περιφερειακής πρωτεύουσας τον 18ο αιώνα», Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά, *Ο Ερασιστής* 11 (1977) 41-56.

50. Ασφαλώς και, όσα εδώ παρουσιάζονται, δεν αποτελούν τις μοναδικές μαρτυρίες της εποχής για τον εμπορικό κόσμο και τα είδη που από τη Δύση εισάγονται και καταναλώνονται στις αγορές της Ανατολής. Προς την ίδια περίπου κατεύθυνση κινούνται και διευρύνουν τη γνώση -μας για το παρελθόν τεκμήρια παρεμφερή όπως: Ντίνος Κονόμος «Ένα ζακυνθινό τιμολόγιο διαφόρων ειδών γενικού εμπορίου (1721)», *Επτανησιακά Φύλλα* 9 (1976) 35-43 ή Κ. Δ. Μέρτζιος, *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σσ. 209-225, κι ακόμα εργασίες όπως: Βαλέριος Παπαχατζής, «Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον κατά τον 18ον αιώνα», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934) 127-139, για να περιοριστώ, ενδεικτικά, σε κάποια μόνο δημοσιεύματα με χρονική αναφορά τα τέλη του 17ου και τις αρχές του 18ου αιώνα.

51. Έχει πάντως αποδειχθεί ότι η πώληση τέτοιων ειδών και μάλιστα πρώτης ανάγκης άφηνε ικανοποιητικά έως μεγάλα περιθώρια κέρδους στους Έλληνες εμπορευόμενους, τουλάχιστον σε εποχές μεταγενέστερες της εξεταζομένης εδώ περιόδου. Spyros I. Asdrachas, *Patmos entre l'Adriatique et la Mediterranée orientale pendant la deuxième moitié du XVIIIe siècle d'après les registres de Pothitos Xénos*, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Παρίσι 1972, σ. 162-163.

ερμηνευθεί ότι ο Μιχάλης ως λιανέμπορος δεν πουλάει με πίστωση και πάντως, αν γίνεται κάποια πίστωση, αυτή θα πρέπει να αφορά μικρά ποσά και σύντομο χρονικό διάστημα, να είναι δηλαδή δίχως μακροπρόθεσμες οικονομικές επιπτώσεις.

Ο έμπορος -μας δεν είναι ο Έλληνας μέσος έμπορος της βενετοκρατίας, όπως ο αδελφός -του ο Νικολός λ.χ. κι ούτε έχει την δικτύωση εκείνου. Πολύ περισσότερο δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί και να συγκριθεί με τύπους εμπόρων συγκροτημένων, περίπου συγχρόνων -του ή μεταγενέστερων, όπως οι Ηπειρώτες Σελέκης και Σάρος, κι όπως ο Πατινιώτης Ποθητός Ξένος, ο Τσάκωνας Χατζηπαναγιώτης - Πολίτης ή ο Μυκονιάτης Χατζή-Αντώνης Μπατής⁵², για να περιοριστούμε μόνο σ' αυτούς που έχουν γίνει αντικείμενο ιστορικής έρευνας και μελέτης. Ο Μ. Μέλος θα μπορούσε να θεωρηθεί μιά περιστασιακή, αν όχι περιθωριακή, περίπτωση εμπόρου-αγρότη⁵³. αν μας απασχολεί εδώ, τούτο συμβαίνει γιατί μας επιτρέπει να διερευνηθούν και να επισημανθούν ορισμένες ιδιαιτερότητες του εμπορίου της εποχής, να αναδειχθούν λειτουργίες που συντελούνται στις παρυφές αυτού του χώρου, δηλαδή όσα δεν απαντώνται στις κανονικότητες και τους μέσους όρους, αλλά που ακριβώς αυτή -τους η ιδιαιτεριότητα τα καθιστά ενδιαφέροντα παραπληρωματικά στοιχεία της ιστορίας.

Με τον τύπο αυτό του μικροεμπορευόμενου, τουπραματευτή λιανέμπορου, πλουτίζουμε τη γνώση -μας για την πολύμορφη εικόνα του Έλληνα εμπόρου, τουλάχιστον όσον αφορά τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, μιά εποχή όπου το εμπόριο κι ο έμπορος δεν είναι ένα μόνο πράγμα αλλά πολλά και διαφορετικά, ανάμεσα στα οποία θα διακρίνουμε εν σπέρματι κοινά κά-

52. Βεβαίως, οι Ηπειρώτες Σελέκης και Σάρος είναι εγκατεστημένοι στην Βενετία με το εμπόριό -τους όμως σχεδόν απόλυτα προσανατολισμένο στον ελλαδικό χώρο. Βασ. Κρεμμυδάς, «Ιστορία του ελληνικού εμπορικού οίκου της Βενετίας Σελέκη και Σάρου. Μιά στατιστική προσέγγιση», *Θησαυρίσματα* 12 (1975) 171-200. Ο Ποθητός Ξένος αποτέλεσε το αντικείμενο μελέτης στη διδακτορική διατριβή του Σπύρου Ασδραχά, *Ο.π.*, ενώ ο Βασ. Κρεμμυδάς ασχολήθηκε με τις δραστηριότητες των δύο άλλων εμπόρων στις μελέτες του: *Αρχείο Χατζηπαναγιώτη, τόμος Α' Χατζηπαναγιώτης-Πολίτης*, Αθήνα 1973, και *Εμπορικές πρακτικές στο τέλος της τουρκοκρατίας. Μυκονιάτες έμποροι και πλοιοκτήτες*, Αθήνα 1993.

53. Ο Μ. Μέλος είναι αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του τύπου του Έλληνα εμπορευόμενου στην τελευταία περίοδο της βενετοκρατίας, ένας έμπορος-αγρότης με οικονομικές λειτουργίες και χαρακτηριστικά διαφορετικά εκείνου, που μερικές δεκαετίες αργότερα στα τέλη του 18ου αιώνα θα χαρακτηριστεί ως έμπορος-γαιοκτήμονας. Βασ. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο...*, σ. 326· ανατροπή του σχήματος του ντόπιου αυτού Τούρκου εμπορου-γαιοκτήμονα από τον Βασ. Παναγιωτόπουλο, «Από το Ναύπλιο...», σ. 51-52.

ποια στοιχεία, την τάση για πολυμέρια στις εργασίες και την αποφασιστικότητα για κατάκτηση του επαγγελματικού αυτού χώρου, όπου το μέλλον διαγράφεται ευοίωνο για το ελληνικό στοιχείο. Με αυτά και άλλα τέτοια παραδείγματα εμπόρων ενδεχομένως να οδηγηθούμε σε μία κάπως διαφοροποιημένη εικόνα για την συμμετοχή των Ελλήνων εμπόρων στη διαμόρφωση του πελοποννησιακού εμπορίου στη δεύτερη βενετοκρατία από εκείνη που γνωρίζουμε για τα επόμενα χρόνια της τουρκοκρατίας⁵⁴.

Το Ανάπλι, κέντρο διοικητικό αλλά και εμπορικό, το μεγαλύτερο πόλισμα του Μοριά στις αρχές του 18ου αιώνα με 6.500 περίπου ψυχές⁵⁵, λιμάνι με την συχνότερη κι ευκολότερη σύνδεση με την Βενετία —είτε άμεση είτε μέσω των Επτανήσων— είναι μία πόλη ζωντανή με οικονομικό ανάπτυγμα και προϋποθέσεις τέτοιες, ώστε να δικαιολογείται το πλήθος των εργαστηρίων και η σχεδόν επιδημική τάση του πληθυσμού για ενασχόληση με το εμπόριο. Την ευκολία αυτή των ανθρώπων να στρέφονται στο εμπόριο και σε εμπορικές πράξεις έρχεται να επιβεβαιώσει, ισχυροποιώντας έτσι την άποψη που διατυπώθηκε εδώ, και η ακόλουθη εντυπωσιακή μαρτυρία.

Ενα μόλις χρόνο από την έναρξη της δικής -του εμπορικής επιχείρησης ο Μ. Μέλος θα ανοίξει στις αρχές Γενάρη του 1714 εργαστήρι του ανεψιού -τους Λεονάρδου Περδικάρη, συνεταιρικό με το γιό του Σταυριανού Καλαντζή και με συνολικό κεφάλαιο 200 φλωριά, 100 του Καλαντζή κι άλλα τόσα που δανείστηκε ο Μιχάλης για τον σκοπό αυτό· οι λόγοι που τον ώθησαν σε τούτη την ενέργεια ήσαν, καθώς γράφει στον αδελφό -του, «... *το περισσότερο διά να τότε συμμαζώζω διά να μην περπατεί εδώθε κι εκείθε..., γιατί δεν μπορούσα να τον βλέπω να πηγαίνει όλη μέρα στην Κόρινθο*»⁵⁶.

54. Σχετικά με την συμμετοχή και τον περιορισμένο ρόλο των Ελλήνων εμπόρων στη διαμόρφωση της εσωτερικής αγοράς της Πελοποννήσου στα τέλη του 18ου αιώνα βλέπε Βασ. Κρεμμυδάς, *Το εμπόριο...*, σ. 323-324, 328, 332-333.

55. Στην βενετσιάνικη απογραφή του 1700 το Ναύπλιο πληθυσμικά είναι η πρώτη πόλη του Μοριά με 6.548 κατοίκους και ακολουθεί η Πάτρα με 3.832 και η Γαστούνη με 2.119, ενώ οι υπόλοιποι (12) μεγάλοι οικισμοί κυμαίνονται ανάμεσα στις 1.500 και 1.000 ψυχές. Βασ. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός...*, σ. 184, πίν. 22.

56. Επιστολή της 5.1.1714. *Ο.π.*, R. 146, φ. 66. Ο τρόπος με τον οποίο αναφέρεται η Κόρινθος εδώ υποβάλλει την σκέψη ότι πρόκειται για «τόπο ακολασίας», πόλη εμκαυλισμού των νέων της εποχής, λες κι από την αρχαιότητα κράτησε αναλλοίωτο το ρόλο -της στην κοινωνική λειτουργία της περιοχής, μολονότι τίποτα —σύμφωνα με τις ελάχιστες μαρτυρίες— δεν συνηγορεί με την άποψη αυτή· ούτε ο Β. Randolph παλαιότερα (1675) ούτε ο Ch. Thomson αργότερα (1732), από τους λίγους περιηγητές που θα επισκεφθούν την περιοχή του Ισθμού, θα σημειώσουν τίποτα το αξιοπερίεργο για την πόλη εκτός από την ευφορία της περιοχής και την ευημερία των ανθρώπων. Κυρ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, Αθήνα, τ. Α' (1972), σ. 685 και τ. Β' (1973), σ. 169-170 αντίστοιχα.

Όπως ρητά εδώ δηλώνεται 200 τσεκίνια, δηλαδή περίπου 5.500 λίρες βενετικές, ήσαν αρκετά την εποχή εκείνη για ν' ανοίξει κανείς μαγαζί στ' Ανάπλι· άλλωστε με 7.000 περίπου λίρες, κεφάλαιο επενδυμένο σε εμπόρευμα, ξεκίνησε και ο Μιχάλης το δικό -του εμπόριο⁵⁷.

Και είναι όντως εντυπωσιακό το γεγονός ότι ένας άνθρωπος δίχως προσωπική οικονομική ανεξαρτησία, ο οποίος μόλις έχει ξεκινήσει τη δική -του επιχείρηση, με τόση άνεση και φυσικότητα προωθεί και βοηθάει κι άλλον στον ίδιο χώρο (ο χώρος του εμπορίου, λοιπόν, είναι ανοιχτός κι έχει περιθώρια κέρδους για πολλούς ακόμα), ότι με τόση ευκολία δανείζεται στην πόλη 100 φλωριά —κάπου 2.700 λίρες, ότι ο δανειστής (άγνωστος μας) χωρίς δυσκολία τα δίνει πιστεύοντας σε σίγουρη επένδυση, κι ότι όλα τούτα συμβαίνουν σχεδόν παραμονές του πολέμου, θαρρείς κι ο κόσμος εκεί στην καρδιά του βενετοκρατούμενου Μοριά, στο κέντρο των τεκταινομένων, δεν αντιλαμβάνεται τίποτα απ' όσα ετοιμάζονται γύρω -του. Η εξουσία έχει τα δικά -της σχέδια, τις δικές -της φροντίδες· κι η ζωή, ευτυχώς, τους δικούς -της ρυθμούς κι ελπίδες.

57. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας η πρώτη φατούρα του Μιχάλη Μέλου κόστισε συνολικά δίχως τα γνωστά έξοδα αποστολής (συσκευασία, μεταφορικά, τελωνείο, ασφάλεια, προμήθεια) 4.404:1 λίρες βενετικές· αν συνυπολογίσουμε και τα 300 ρεάλια, δηλαδή περίπου άλλες 3.000 λίρες που ο ίδιος —κατά τα γραφόμενά του— επένδυσε σε αγορές εμπορευμάτων επιτόπου, το τελικό ποσό ξεπερνάει τις 7.000 λίρες. Η δεύτερη παραγγελία του ίδιου κόστισε αρκετά περισσότερα φτάνοντας τις 10.532:12 λίρες. Σε διάστημα λοιπόν μικρότερο του ενάμισι χρόνου ο μικρέμπορος αυτός τ' Αναπλιού έκανε εισαγωγή εμπορευμάτων από την Βενετία συνολικής αξίας 14.936:13 λιρών, ποσό εντέλει αξιόλογο για την εποχή. Για να αξιολογηθεί καλύτερα το μέγεθος του ποσού αυτού αναφέρω συγκριτικά κάποιες τιμές ειδών διατροφής από βενετική διατίμηση του 1712, όπως διαμορφώνονται στην αγορά τ' Αναπλιού: Το στρογγυλό ψωμί (καρβέλι) βάρους 24 ουγκιών προς 4 σολδία, κρασί ντόπιο, νέο, προς 10 σολδία η μπότσα, κρέας αρνίσιο προς 5 σολδία η λίτρα και κατσικίσιο προς 4, βούτυρο προς 16 σολδία η λίτρα, λάδι προς 3:4 λίρες η μπότσα, μέλι προς 6 σολδία η λίτρα, φασόλια προς 3 σολδία η λίτρα. *Κώδης Μέρτζιου*, σ. 168.

**ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΓΟΡΑΣΤΗΚΑΝ Ή ΜΟΝΟ ΠΑΡΑΓΓΕΛΘΗΚΑΝ
ΑΠΟ ΤΟ ΜΙΧΑΛΗ ΜΕΛΟ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΣΤ' ΑΝΑΠΛ**

<i>Είδος</i>	<i>25.11.1712 Παραγγελία</i>	<i>4.2.1713 Αγορά</i>	<i>1.8.1713 Παραγγελία</i>	<i>25.1.1714 Αγορά</i>	<i>Συνολική ποσότητα παραγγελιών</i>	<i>Συνολική ποσότητα αγορών</i>	<i>Συνολική αξία (σε λίρες βενετικές)</i>
*αγκίστρια	2.000	2.000	6.000	6.000	8.000	8.000	87
*αέρας	3 ου.	2½ ου.		2½ ου.	3 ου.	5 ου.	78:13
αλατιέρες			20	13	20	13	16:8
*αρμενοβελόνες			100 (1 χαρτί)	100	100	100	1:10
ατσάλι	50 λ.	50 λ.			50 λ.	50 λ.	16
βαράνα				3.000		3.000	192
βελόνες	2.000	2.000	3.000	3.000	5.000	5.000	24:5
βεντάλιες				600		600	70
*βιβλία	247	247		50	247	297	203
*βουλοκέρι			1/2 λ.		1/2 λ.		
*βούρτσες	3 ντ.	3 ντ.	2 + 4 ντ.	1 + 6 ντ.	2 + 7 ντ.	1 + 9 ντ.	22:3
γαλόνια χρυσά				141:20,5 ου.		141:20,5 ου.	1.426:19
*γαλόνια ψεύτικα				7:1 λ.		7:1 λ.	85
*γαρύφαλο	3 λ.	3 λ.			3 λ.	3 λ.	31:15
*ζάχαρη	50 λ.	50 λ.			50 λ.	50 λ.	62
*ζυγαριές	2	2	7	7	9	9	104
*θειάφι			50 λ.	50 λ.	50 λ.	50 λ.	7:15
*καδρέτα			6 π.	21 π.	417:10		
*καζάνια				6		6	365
*καλαί	100 λ.	50 λ.			100 λ.	50 λ.	103:17
*κάλτσες				30 ζ.		30 ζ.	411
*καμπάνες				6		6	357:2
*καναβάτσο				481 πχ.		481 πχ.	278:8
καναβέτες	32	28	14	6	46	34	138:8
*καννάβι	150 λ.	148 λ.			150 λ.	148 λ.	125:16
*κανέλα	3 λ.	3 λ.			3 λ.	3 λ.	26
*καντήλια				3		3	14:5
*κάντιο	20 λ.		20 λ.	22 λ.	40 λ.	22 λ.	33
*καπέλα	30	30	42	102	72	132	613:
*καρνίτζα				98πχ+10π.		98πχ.+10π.	164:7
*καρφιά	30.000	37.000	15.000	15.000	45.000	52.000	839:
*κενταλίνα	2 π.	2 π.	4 π.	14 π.	6 π.	16 π.	71
κλειδαριές	24	12	10	12	34	24	40:10
*κλωστές	70 λ.				70 λ.		
κόκαλα (για φανάρια)			50	50	50	50	13

<i>Είδος</i>	25.11.1712 <i>Παραγγελία</i>	4.2.1713 <i>Αγορά</i>	1.8.1713 <i>Παραγγελία</i>	25.1.1714 <i>Αγορά</i>	<i>Συνολική ποσότητα παραγγελιών</i>	<i>Συνολική ποσότητα αγορών</i>	<i>Συνολική αξία (σε λίρες βενετικές)</i>
*κονιδολόγοι κονσινέλα	20 ντ.	20 ντ.	4 ντ.	4 ντ. 2	24 ντ. 2	24 ντ. 2	44:12 3
*κορδέλες κορδονέτα	55π.+50πχ.	20π.+908πχ.	50 π.	50 π. 6:2 ου. 105 ου.	105π.+50πχ.	70π.+908πχ. 6:2 ου. 105 ου.	168:10 69:14 958:8
*κορδόνια							
*κουμπιά κουτάλες	20 χ.	30 μ.	40 λ. + 5	66,5 λ.	20 χ. 40 λ.+ 5	30 μ. 66,5 λ.	34 61:10
*κουτιά	50 μ.						
*μαχαίρια μίνιο	10 μ. 100 λ.	10 μ. 100 λ.	4 μ.	4 μ.	14 μ. 100 λ.	14 μ. 100 λ.	101 69
*μολύβι	25 λ.				25 λ.		
*μπαλίνια	200 λ.				200 λ.		
*μπάντες	60	50	50	50	110	100	47
(σ)μπιάνκα	100 λ.	100 λ.			100 λ.	100 λ.	49
*μοσχοκάρυδο	1 λ.	1 λ.			1 λ.	1 λ.	10
*μυγιαστήρια παραμαλά			600 30 λ.		600 30 λ.		
*παφιλόσυρμα πετονιές	2 λ.	2 λ.	2 λ. 50 λ.	2 λ.	4 λ. 50 λ.	4 λ.	11
*πιπέρι ποντικοφάρμακο	100 λ.		15 λ.	15 λ.	100 λ. 15 λ.	15 λ.	11:11
*ποντίνα				22:18 ου.		22:18 ου.	251:6
*πρόκες			15.000	15.000	15.000	15.000	33
*πυριόβολοι	50	50	300	300	350	350	434
*ράμματα		170,5 λ.	125 λ.	228,5 λ.	125 λ.	391 λ.	576:18
*ρένσο σακοράφες			100	96 πχ. 100		96 πχ. 100	158:8 3:5
*σιδερόσυρμα			40 λ.	40 λ.	40 λ.	40 λ.	39:
*σκέπη	96 πχ.	142 πχ.		96 ¾ πχ.	96 πχ.	238¾ πχ.	374:15
*σκοινιά	350 λ.	263 λ.	100 λ.	330 λ.	450 λ.	595 λ.	304:8
*σουλιμάδο	5 λ.	5 λ.	10 λ.	10 λ.	15 λ.	15 λ.	80
*σπάγκος	130 λ.	72 λ.	120 λ.	60 λ.	250 λ.	132 λ.	129
*σπιγκέτα				17:10:36 ου.		17:10:36 ου.	183:15
*σύρμα				5:2:8 ου.		5:2:8 ου.	86:
*τέλα	10 π.	10 π.	1 π.	10 π.	11 π.	20 π.	432:8

Είδος	25.11.1712 Παραγγελία	4.2.1713 Αγορά	1.8.1713 Παραγγελία	25.1.1714 Αγορά	Συνολική ποσότητα παραγγελιών	Συνολική ποσότητα αγορών	Συνολική αξία (σε λίρες βενετικές)
*τερλίκες τεσαροκλωστές τζουράτζα	3 π.	3 π.	5 π. 30 λ.	15 π. 3 λ.	8 π. 30 λ.	18 π. 3 λ.	540: 5:
*τηγάνια	50 λ.	52 λ.	80 λ.	79,5 λ.	130 λ.	131,5 λ.	115:
τιριπλί	10 λ.	4:4 λ.	39 λ.	39:16 λ.	49 λ.	41:20 λ.	216:
τουφεκόπετρες	10.000	8.000	8.000	8.000	18.000	16.000	48:16
*τσατσάρες	10 ντ.	9 ντ.	6 ντ.	6 ντ.	16 ντ.	15 ντ.	55:12
τυροτριφτές	50 λ.	50 λ.	15 λ.		65 λ.	50 λ.	46:5
*υδράργυρος	10 λ.	10 λ.	5 λ.	5 λ.	15 λ.	15 λ.	77
*φανέλα				71,5 πχ.		71,5 πχ.	193:
*φέσια	10 ντ.	9 ντ.	50	50	175	158	645:5
*φιοκέτο φορτσάτο	1 π.	1 π. 30 λ.		2 π.	1 π.	3 π. 30 λ.	189:2 30
*φράντζα				10 ου.		10 ου.	117:10
*φτυάρια	90	100	150	150	240	250	227:17
*χαρτί χορδές	20 ρ. + 3 μ.	20 ρ.+3μ.	19 ρ.+4μ. 2 κ.+15μ.	18 ρ.+4μ. 3 κ.	39 ρ.+7μ. 2 κ. + 15μ.	38 ρ.+7μ. 3 κ.	229:13 19910
*χρυσάφι	15 ου.	15 ου.		47:2,5 ου.	15 ου.	62:2,5 ου.	685:18
*χτένια	8 λ.	7 λ.	9 λ. + 3 ντ.	10 λ.+3ντ.	17 λ.+3ντ.	17 λ.+3ντ.	320:5
*ψαλίδια				6		6	11
σύνολο λίρες βενετικές:							10.462:12

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΙΝΑΚΑ

Σημ.: Ο αστερίσκος (*) μπροστά από ορισμένα είδη δηλώνει ότι τα ίδια συμπεριλαμβάνονται και στις παραγγελίες του Νικολού Μέλου.

Ανάπτυξη συντομογραφιών: ζ= ζευγάρι, κ= κουτί, λ= λίτρα, μ= μάτσο, ντ= ντουζίνα, ου= ουγκιά, π= πέτσα, πχ= πήχη, ρ= ρίζιμο, χ= χαρτί.

αέρας: χρυσοϋφαντο ύφασμα χρησιμοποιούμενο στη νυφική ενδυμασία.

αλατιέρες: (σαλιά(ε)ρες = ιτ. saliere)· όλες «στάνκινες», δηλ. από κασσίτερο εκτός από μία που είναι «αλα μόδα».

βαράνα: (βεν. varagno = ιτ. ragana) είδος ψαριού, γνωστό και ως «δράκος της θάλασσας», παστού στη συγκεκριμένη περίπτωση· υπολογίζονται προς 64 λίρες η χιλιάδα.

βεντάλιες: (βέντουλα = ιτ. ventola)· διακρίνονται σε «ορδινάρια» (ιτ. ordinario = κοινό, συνηθισμένο), «μινιάδα» (ιτ. miniato = ζωγραφισμένο με μινιατούρες) και «με τα κόκαλα αλα μόδα».

βουλοκερί: (κέρα Σπάνια = ισπανικό κερί)· να είναι από την καλύτερη ποιότητα.

βούρτσες: (σκούβελα = ιτ. scovolo)· οι δύο μόνο προορίζονται για το ξεσκόνισμα των καπέλων· η μεγάλη ποσότητα χαρακτηρίζονται ως «σκούβελα μονά» κι ενδεχομένως να πρόκειται για ψήκτρα καθαρισμού της κάννης των όπλων.

γαλόνια: (γαλλ. galon)· ταινίες, χρυσοϋφαντες ή ασημοϋφαντες, σειρήτια· διακρίνονται σε «χρυσά» δηλαδή πολύτιμα και σε «ψεύτικα» δηλαδή κοινά, συνηθισμένα, και απαντούν σε διάφορα χρώματα.

ζάχαρη: υπολογίζεται σε κεφάλια· οι 50 λίτρες που αναφέρονται εδώ αντιστοιχούν σε 4 κεφάλια, τα οποία σημαίνονται ότι είναι μικρά.

ζυγαριές: (μπαλάντζες ή πελάντζες = ιτ. bilancia)· προσδιορίζονται ανάλογα με το μέγιστο βάρος ζύγισης.

καδρέτο: (ιτ. quadretto)· ύφασμα καρώ σε διάφορα χρώματα.

καζάνια: (κακάβια)· τα 6, διαφόρων μεγεθών, ζυγίζουν 155 λίτρες και υπολογίζεται η λίτρα προς 44 γροσέτα. Καθένα από αυτά συνοδεύεται από «μανίκια σιδερένια» συνολικής αξίας (και για τα 6) 24 λιρών.

καμπάνες: το βάρος -τους κυμαίνεται από 24 έως 36 λίτρες η καθεμιά και συνοδεύονται όλες από «ξύλο και σίδερο δια την αυτήν».

καναβάτζο: κανναβόπανο· χονδρό λινό ή βαμβακερό ή καννάβινο πανί.

καναβάτες: επιμήκειες κασέλες με ξυλόγλυπτη διακόσμηση στην μπροστινή όψη· διακρίνονται σε: «ντάλ μπέο κολοράδες με διό μπότζες νά είναι μέ τής μπόκες τους» και άλλες «σκέτες κάρηνες μέ τό πομολό τους ντε μπρόντζο με μπόκες και τής σκίκες τους».

καρνίτζα: (βεν. carnizza) χοντρό πανί, δίμιτο, χρησιμοποιούμενο κυρίως για στρώματα.

κενταλίνα: ανερμήνευτο

κουσινέλα: (βεν. cussinelo ή cuscinnello)· μικρό μαξιλαράκι από τσόχα, όπου τοποθετούσαν τα καπέλα για να μην καταστρέφονται.

κορδέλες: διαφόρων χρωμάτων και τύπων, «φίνες» και «ορδινάριες»· οι 50 πήχες είναι μαύρες (κορότα = ιτ. corrotto) για να προστίθεται στα καπέλα ως ένδειξη πένθους.

μυγιαστήρι: ξεμυγιαστήρι, όργανο για την απόδιωξη των μυγών.

μπάντα: (βεν. bandé)· έγχρωμη ταινία για τη διακόσμηση σκούφων.

(σ)μπιάνκα: (βεν. bianca)· λευκή χρωστική ουσία, το ψιμίθι.

παράμαλλο: (παραμαλά)· καθένα από τα νημάτια του παραγαδιού που φέρουν τ' αγκίστρια· «... του παραγαδιού να πυγένουνε 4 στη λίτρα να είνε ψοιλά».

ποντίνες: (ιτ. puntina)· λεπτά καρφάκια χρυσά ή ασημένια χρησιμοποιούμενα ως διακοσμητικά των παπουτσιών.

πυριόβολοι: (μπατιφόγοι = ιτ. battifuoco)· αγοράζονται δίχως τα σακούλια-τους.

ρένσο: (ιτ. renso)· είδος πολυτελούς μεταξωτού υφάσματος, πήρε το όνομά του από τη Reims της Γαλλίας, όπου κατασκευαζόταν.

σιδερόσυρμα: προορίζεται «για καλτσούνια» και άλλο «για μολυβίθρες».

σκέπη: πέπλο.

σουλιμάδο: το σουμπλιμέ (γαλλ. sublimé), ο διχλωριούχος υδράργυρος χρησιμοποιείται ως απολυμαντικό και αντισηπτικό.

σπιγκέτα: (ιτ. spinghetta)· σειρήτι, κορδελάκι.

σύρμα: προορίζεται για κέντημα, διακόσμηση ενδυμάτων (δια ρεκάμο).

τέλα: (βεν. tela)· λινό ή κανναβένιο ύφασμα.

τερλίκες: ανερμήνευτο· ο υπολογισμός -τους στη φατούρα σε πέτσες είναι ασύμβατος με τη γνωστή σημασία της λέξης ως εμβάδας.

τεσαροκλωστές: τετράκλωνα νήματα· χρησιμοποιούνται στα παραγάδια· «να πηγένουνε 3 στι λίτρα νά ηνέ ψοιλές». Θα πρέπει να είναι κάτι παρόμοιο με το παραμαλά.

τζουράτζα: ανερμήνευτο.

τιριπλί: ανερμήνευτο.

τυροτρίφτες: στις 50 λίτρες σημειώνεται ότι τα 30 κομμάτια είναι τυροτρίφτες και 26 κουτάλες.

φιοκέτο: (ιτ. fiocchetto)· φούντα, κρόσι.

φτυάρια: όλα είναι «διπλά».

χαρτί: το προοριζόμενο για γράψιμο, άκοπο και κομμένο, υπολογίζεται σε ρίζιμα· το στράτσο, χοντρό και μεγάλο, υπολογίζεται σε μάτσα.

χορδές: «σύρμα δια ταμπουρά»· άσπρες και 15 μάτσα κίτρινες μέσα στα κουτιά.

χτένια: οι 3 ντουζίνες είναι για περούκες· τα υπόλοιπα είναι «νταβόλιο ντά παγιόλα από τις δοιό μπάντες ψοιλά ινκαβάδα» ή «ντα βόλιο ψοιλά απο τη μυά μαιροιά».

ΕΥΤΥΧΙΑ Δ. ΛΙΑΤΑ

Ιστορικός - Ερευνήτρια Ινστ. Νεοελλ.
Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

1. Έντος με αν το ωρέτσα εδω σημαίνει πομπή».

2. Μήπως τζουράτζα;

